Освіта і суспільство

2023'3(60)

Виходить за підтримки Національної академії педагогічних наук України

Всеукраїнська газета. Інформаційне, науково-популярне, публіцистичне видання

Засновано у 2018 році

№ 3 (60), березень 2023

Новини

СумДУ: навчання в умовах війни

С. 6

Популярна методика

Травмівний контент і *наше психічне здоров'я*

С. 15-16

Науковий дискурс

Духовність особистості як максима поглядів К.Д. Ушинського

С. 17-18

Людство має пам'ятати

31 березня 2023 року Президент України ***Володимир Зеленський***, Президент Республіки Молдова ***Мая Санду***, Прем'єр-міністр Словацької Республіки *Едуард Хегер*, Прем'єр-міністр Словенії ***Роберт Голоб*** та Прем'єр-міністр Хорватії ***Андрей Пленкович*** узяли участь у заходах з нагоди річниці звільнення від російських загарбників міста Бучі Київської області.

«Минув рік від того дня, коли відбулося вигнання російських окупантів із нашого міста Бучі. Міста, про яке тоді світ іще не знав. Міста, про яке відтоді світ уже не забуде. Ми не дамо забути. Людська порядність не дасть забути», – сказав Володимир Зеленський, звертаючись до присутніх.

За його словами, на вулицях Бучі світ побачив те, що Кремль прагнув принести й на інші вулиці України, Європи та світу, які могли б захопити російські окупанти, якби їх не зупинили українські захисники.

«Український народе! Ти зупинив найбільшу антилюдську силу нашого часу. Ти зупинив силу, яка зневажає й хоче знищити все те, що дає значення людині», – наголосив Глава держави.

На його переконання, Росія вбиває, катує, тероризує, бо прагне знищити людську гідність, щоб людина на території, яку контролює Кремль, була лише пилом під ногами тих, хто утримує владу.

«Так є в Росії нині. І так ніколи не буде в Україні, в усій Європі, на землі кожного з народів, які захищають свободу разом із нами», – переконаний Володимир Зеленський.

Він акцентував, що вже понад 400 днів український народ повністю сконцентрований на відбитті геноцидної повномасштабної агресії Росії. Україні допомагають друзі – народи, які також вірять у те, що життя людини є найвищою цінністю.

Закінчення на с. 2

Особливий день для всіх українців

9 березня – особливий день для всіх українців. День народження Тараса Шевченка.

Щойно оголошено відбій тривоги. До пам'ятника великому Кобзарю рушили делегації з квітами – представники університетів, переселених закладів вищої освіти, громадських об'єднань. Щирі обличчя, повні рішучості й упевненості погляди й троянди – густого кольору крові…

Свою відданість ідеям Тараса Шевченка покладанням квітів засвідчили й посланці академічної науки – президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України, академік НАН України і НАПН України ***Василь Кремень***, голова правління Товариства «Знання» України, член-кореспондент НАПН України ***Василь Кушерець***, голова Київської організації Товариства «Знання» України, письменник ***Василь Неволов.***

Наче звучали у повітрі слова Тарасові у цей момент:

Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава.
І воля святая!

Дякуємо тобі, Тарасе, за дороговказ! І за повсякчасну підтримку.

Діма ДІМІТРОВ,
«ОіС»

Людство має пам'ятати

Закінчення. Початок на с. 1

«Я дякую кожному такому народу! Дякую лідерам, які присутні сьогодні тут, у Бучі, і кожній державі, яка представлена на сьогоднішніх важливих заходах, і всім народам, які підтримують нас із перших днів повномасштабної війни», – сказав Президент.

Він наголосив, що на українській землі відбувається битва за основу вільного світу. І людяність точно переможе, а російське зло впаде саме тут, в Україні.

«Але людство має пам'ятати кожне українське місто, чий героїзм і стійкість дають майбутнє всім, хто цінує найголовніше – життя», – резюмував Глава держави.

Юрій ШЕРЕМЕТА,
«ОіС»,
за матеріалами president.gov.ua

30–31 березня відбулася І Міжнародна конференція «МИ – ВОНИ: перспектива колективної безпеки України». Організували наукове зібрання ГО «Справа Кольпінга в Україні», ГО «Український центр психології безпеки», Львівський національний університет імені Івана Франка за участю МОН України, Львівської облдержадміністрації, Національного університету оборони України та Національної академії педагогічних наук України.

Серед тематичних напрямів роботи конференції питання онтології безпеки взаємин суспільства і особи в періоди глобальних змін, недержавного потенціалу забезпечення перспектив колективної безпеки України, діяльності психологічних служб в Україні і за кордоном, проблематики безпеки у післявоєнний відновлювальний період тощо.

Єпископ-помічник Львівської архиєпархії УГКЦ ***Володимир Груцу***, який поблагословив учасників заходу, наголосив важливість тематики конференції у духовному плані. «У зціленні все має йти в комплексі: і психологія, і психотерапія, і медицина, і духовність», – зазначив Владика Володимир.

З мотиваційним словом звернувся президент Національної академії педагогічних наук України ***Василь Кремень***, який розкрив кілька аспектів безпеки – від світоглядного до персонального (подаємо окремо). Він висловив сподівання на ще більшу та активнішу підтримку України з боку інших країн, які, на його думку, ще не до кінця усвідомлюють важливість тієї боротьби, яку здійснює український народ.

З вітальним словом звернувся проректор з науково-педагогічної роботи та соціальних питань і розвитку Львівського національного університету імені Івана Франка ***Володимир Качмар***. «Ця конференція порушує дуже актуальні питання нашого сьогодення, – зауважив проректор. – Іде війна, війна надзвичайно складна, і щодня ми отримуємо повідомлення про загибель наших студентів і випускників. У той час, коли наші хлопці та дівчата боронять наше майбутнє, наша з вами робота тут – забезпечувати надійний та міцний тил і думати про відбудову нашої держави у повоєнний період».

За словами Володимира Качмара, серед викладачів Університету є 55 осіб, які пішли на фронт, а число студентів, які воюють у лавах ЗСУ, перевищує сотню. У зв'язку з цим, Львівський університет значну увагу приділяє психологічній підтримці студентів, викладачів, інших працівників та їхніх родин. Ще з 2014 року в Університеті діє

Конференція ЛНУ імені Івана Франка: *нові виміри колективної безпеки*

Психологічна служба, яка проводить індивідуальні та групові консультації, численні тренінги і вебінари.

Віцепрезидент Світового конгресу українців, голова Спілки українців Португалії, співголова Наглядової ради Українського центру психології безпеки ***Павло Садоха*** виступив з наступним: «Зараз у діаспорі проживає близько 20 ***млн*** українців різних поколінь у 60 країнах світу. Наразі близько 8 ***млн*** українців, які є вимушеними переселенцями і виїхали в основному до країн Європи. Ми повинні дбати про те, щоб вони поверталися переконаними українцями, які будуть відбудовувати Україну – Україну, яка має стати центром Європи і центром світу не через війну, а через свій розвиток, свою направленість на демократичні цінності, у чому на неї згодом рівнятимуться інші країни».

Голова Львівського осередку ГО «Справа Кольпінга в Україні», завідувачка кафедри спеціальної освіти ЛНУ імені Івана Франка ***Катерина Островська*** розповіла про діяльність очолюваної організації та пріоритетні напрями її розвитку, наголосивши на тому, що в нашій державі існують унікальні можливості для залучення громадських організацій до законотворчої діяльності, що зі свого боку дозволяє якомога ефективніше задовольняти потреби людей.

Під час пленарного засідання учасники конференції заслухали важливі доповіді, присвячені різним аспектам забезпечення колективної та індивідуальної безпеки в умовах війни – академіка НАПН України ***Сергія Максименка***, декана факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка ***Івана Данилюка***, генерал-лейтенанта Служби безпеки України ***Василя Крутова*** й ін. Йшлося також про необхідність комплексної відновлювальної реабілітації зі створенням національної системи психотерапії, спеціальної інклюзивної освіти як передумов здорового розвитку майбутнього України тощо.

Тереза ГНАТИШИН,
пресцентр ЛНУ імені Івана Франка

Василь Кремень: «Сучасні зміни в цивілізаційних відносинах, в сутності самої цивілізації мають надзвичайно важливе і прогресивне значення для розвитку цивілізації і кожної людини зокрема, але можуть нести і певні загрози для безпеки людини, якщо вона не підготовлена до цих змін – починаючи від здатності володіти мовами міжнародного спілкування і закінчуючи відповідною світоглядною підготовкою, яка б адекватно відображала сучасний світ і місце тієї чи іншої країни в цьому світі. Однією з причин російської агресії проти України і всього цивілізованого світу є неадекватне сприйняття панівною верхівкою, а слідом і значною частиною росіян, місця росії в сучасному світі і намагання протиставити росію всьому цивілізованому світу, що виходить за рамки простого бажання переконати у правоті й полягає у намаганні силою, шляхом війни, довести свій авторитет.

У цих умовах нам надзвичайно важливо виконати ту складну історичну функцію, яка випала на долю українського народу – захистити не тільки власне існування як нації, як народу, як держави, а й захистити ті цінності, які характеризують сучасну цивілізацію, бути захисниками інших європейських країн і не тільки. І ми бачимо, що український народ гідно справляється з цією функцією.

Не можна не згадати про роль освіти у вихованні покоління патріотів, які боронять нашу незалежність та демократичні цінності. Безперечно, українська освіта потребує змін, модернізації, але, як показує російсько-українська війна, наша освіта підтвердила свою ефективність. За 30 років незалежної України підготовлено покоління патріотів, які сотнями тисяч у перші дні війни пішли добровольцями на фронт. До того ж, українські воїни, як не доводилося жодній іншій армії світу, були змушені за короткий час оволодіти великою кількістю нових озброєнь і техніки, і вони це успішно зробили. Тому українська освіта у цьому контексті заслуговує найвищої похвали».

Український основоположник наукової педагогіки

Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Видатний Син Українського Народу (До 200-річчя від дня народження вчителя вчителів К.Д. Ушинського)» організовано і проведено 3 березня 2023 р. відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року № 1982-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» та плану роботи Національної академії педагогічних наук України. Не зважаючи на складні умови військового стану, до участі в конференції долучилося близько 100 осіб з усіх макрорегіонів держави.

Проблематика конференції зібрала для обговорення педагогічних ідей К.Д. Ушинського широке коло вчених, молодих дослідників і практиків освіти з 25 закладів освіти і наукових установ (з Харкова, Луганська (що нині в Полтаві), Чернігова, Києва, Глухова, Умані, Івано-Франківська, Ніжина, Бродів, Луцька, Бердянська, Запоріжжя, Павлограда, Херсона, Вінниці, Хмельницького).

З мотиваційним словом до зібрання звернувся Президент НАПН України, академік ***Василь Кремень***, який наголосив не лише на непроминальності спадщини видатного педагога, а й на необхідності забезпечення науково обґрунтованої аргументації щодо приналежності імені К.Д. Ушинського до корифеїв української педагогічної думки.

На новаторському змісті спадщини засновника наукової педагогіки й нинішній актуальності педагогічних ідей К.Д. Ушинського зосередив увагу віце-президент НАПН України, академік ***Олег Топузов***, проаналізувавши основні напрями творчості видатного педагога.

Значення педагогіки виховання К.Д. Ушинського для сучасної освіти розкрив директор Інституту проблем виховання НАПН України, академік ***Іван Бех***.

Як і передбачалося метою конференції, відбувся цікавий обмін думками щодо сучасної рецепції та значущості творчої спадщини педагога за визначеними заздалегідь шістьма напрямами для обговорення:

- життєвий шлях і педагогічна діяльність Костянтина Дмитровича Ушинського;
- вплив К.Д. Ушинського на розвиток філософії освіти XIX ст.;
- К.Д. Ушинський і антропологічний підхід у вітчизняній педагогіці;
- роль К.Д. Ушинського у розвитку методики початкового навчання;
- сучасна педагогічна освіта в контексті ідей К.Д. Ушинського;
- Нова українська школа і спадщина К.Д. Ушинського.

Грунтовною була доповідь члена-кореспондента НАПН України ***Лариси Березівської*** щодо місця і значення видатного педагога в українській гуманітаристиці. Ідеї К.Д. Ушинського і сучасна педагогіка успіху стали предметом заглиблення доцента Уманського ДПУ імені Павла Тичини ***Лариси Ткачук***. Окресленню філософії освіти К.Д. Ушинського присвятила свій виступ член-кореспондент НАПН України ***Наталія Дічек.*** Ідеї антропоцентризму у спадщині педагога висвітлила професор Уманського ДПУ імені Павла Тичини ***Тетяна Кочубей.*** Особливо тепло учасники привітали виступ завідувача кафедри педагогіки і психології Луцького педагогічного коледжу ***Сергія Марчука***, який, перемагаючи складні обставини війни, приїхав разом з колегою на конференцію за покликом серця. Про культурологічне значення спадщини К.Д. Ушинського були виступи доцента Глухівського НПУ імені Олександра Довженка **Наталії Гоголь** і директора Педагогічного музею України ***Олександра Міхна.***

У другу половину дня відбулося покладання квітів до пам'ятних місць Костянтина Ушинського у Києві. Керівництво НАПН України – президент НАПН України Василь Кремень, перший віце-президент НАПН України ***Володимир Луговий***, віцепрезидент НАПН України Олег Топузов, і завідувач відділу історії і філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України Наталія Дічек відвідали пам'ятні місця Ушинського у столиці України. Біля пам'ятника К.Д. Ушинському, що у Солом'янському районі Києва, та могили видатного педагога у Видубецькому монастирі поклали корзини з квітами, що символізують пам'ять про діяльність Костянтина Дмитровича, цінування його педагогічних ідей і вдячність нащадків.

Наталія ДІЧЕК,
завідувач відділу філософії та історії освіти Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Круглий стіл

до 85-ї річниці від дня народження Івана Зязюна

Українська земля – щедра на добро, красу і таланти, які уславлюють її у своїй творчості й подвижницькій праці. Одним з таких великих синів України є академік **Іван Андрійович Зязюн** – перший міністр народної освіти незалежної Української держави, розробник Державної програми «Вчитель», творець теорії педагогічної майстерності, провідник Педагогіки Добра, інноваційний (і незабутній) керівник Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, що нині носить його ім'я.

Вшановуючи пам'ять видатного Майстра педагогічної дії в день його 85-річного ювілею, Інститут вищої освіти НАПН України спільно з Товариством «Знання» України 1 березня провели круглий стіл «Розвиток педагогічних ідей І. Зязюна у теорії і практиці сучасної освіти». Модерували захід голова Правління Товариства «Знання» України член-кореспондент НАПН України ***Василь Кушерець*** та головний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, професор ***Олена Отич***.

У круглому столі взяли участь на чолі з президентом НАПН України, президентом Товариства «Знання» України ***Василем Кременем*** науковці підвідомчих установ НАПН України (Інституту вищої освіти, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені І. Зязюна, Інституту педагогіки, Університету менеджменту освіти); члени Правління й працівники структурних підрозділів Товариства «Знання» України та Київської організації Товариства «Знання» України. Активно долучилися також керівники й викладачі закладів вищої, післядипломної та загальної середньої освіти різних регіонів України – учні, колеги, соратники і друзі академіка Івана Зязюна.

Розпочався Круглий стіл з відео-привітання учасникам від академіка Василя Кременя, який привернув увагу до визначних досягнень І. Зязюна на кожному з етапів його професійного шляху й відзначив вагомість творчого внеску філософа-педагога в розвиток української освіти і науки, завдяки чому він посів гідне місце серед видатних педагогів минулого й сучасності.

Вітальні слова передав присутнім перший віцепрезидент НАПН України академік ***Володимир Луговий***.

У доповідях учасники круглого столу намагалися осмислити багатогранний творчий доробок видатного Майстра педагогічної дії в усій багатоманітності притаманних йому вимірів. **Філософському** осмисленню доробку І. Зязюна були присвячені виступи академіка-секретаря Відділення вищої освіти НАПН України ***Петра Сауха,*** голови Правління Товариства «Знання» України, члена-кореспондента НАПН України ***Василя Кушерця***, професора Львівського державного університету безпеки життєдіяльності ***Григорія Васяновича***.

Особистісному аспекту діяльності І. Зязюна присвятили виступи екс-ректор Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, а нині професор Глухівського НПУ ім. О. Довженка ***Анатолій Кузьмінський,*** головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України ***Микола Піддячий,*** доцент Київського медичного університету ***Наталія Флегонтова*** й адміністратор Центру вільного спілкування «Діалог» Товариства «Знання» України ***Любов Лавріненко.***

Психологічний зміст підходів І. Зязюна розкрили почесний академік НАПН України, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України імені І. Зязюна ***Валентин Рибалка*** й провідний науковий співробітник того ж інституту ***Едуард Помиткін.***

Мистецькому напряму у творчості Івана Андрійовича присвятили виступи голова Правління Київської організації Товариства «Знання» України ***Василь Неволов*** і декан факультету культури і мистецтв евакуйованого нині Херсонського державного університету ***Микола Левченко.***

Українознавчу сутність доробку І. Зязюна обґрунтувала науковий кореспондент ІПООД НАПН України імені І. Зязюна ***Тамара Усатенко.***

Педагогічну глибінь поглядів мислителя окреслили представники Полтавської гілки школи педагогічної майстерності – ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, член-кореспондент НАПН України ***Марина Гриньова***, ректор Полтавської академії неперервної освіти ім. М.В. Остроградського ***Віталій Зелюк,*** професори ***Ніна Тарасевич*** і ***Олена Жданова-Неділько, Андрій Ткаченко, Володимир Моргун, Надія Білик***, доцент ***Лариса Король.***

Глибина педагогічних і філософських ідей академіка І. Зязюна ще не пізнана остаточно сучасною педагогікою, його праці чекають на свого дослідника, а інноваційний досвід – на впровадження, продовження і розвиток у сучасній українській освіті.

Олена ОТИЧ,
головний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

СумДУ: навчання в умовах війни

Понад рік триває війна росії в Україні. Понад рік українці демонструють свою відвагу та незламність. Кожен, хто в тилу, тримає свій фронт і наближає перемогу.

Колектив Сумського державного університету, що знаходиться за 30 ***км*** від кордону з росією, повернувся до навчання у форматі онлайн за місяць після початку воєнного вторгнення. Студенти перебувають у різних умовах, різних містах і навіть країнах, однак університет забезпечив для кожного максимально сприятливе освітнє середовище. Особливості навчання в університеті в умовах війни і подолання викликів викладачами й студентами Сумського державного університету пропонуємо вашій увазі.

Повітряна тривога. Якщо тривогу оголошують, то заняття переривається (чи це лекція, практичне заняття, іспит чи захист роботи), студенти і викладачі переходять у безпечне місце. Як тільки повітряну тривогу відміняють, протягом 10 ***хв*** заняття відновлюється за розкладом.

Комунікація. Спілкування переходить в онлайн формат. Аби бути впевненим, що кожен студент отримає вичерпну інформацію щодо організації навчання, викладачі використовують систему «Особистий кабінет». Цю платформу розробили ІТ-фахівці університету. Тут студенти можуть отримати від викладача листа, подивитися свій розклад, посилання на відеоконференцію, оцінити власну освітню траєкторію, оцінки, починаючи від першої сесії, отримати доступ до бібліотеки та інших корисних ресурсів.

Відсутність електроенергії та Інтернету. У Сумському державному університеті був введений асинхронний формат навчання: викладач проводить лекцію чи практичне заняття в режимі відеоконференції, записує її попередньо та завантажує всі матеріали на платформу MIX (власна розробка Сумського державного університету), а студенти ознайомлюються у зручний час.

Крім того в СумДУ було розгорнуто пункти «Освітньої незламності» – аудиторії та комп'ютерні класи, де вдалося забезпечити постійну наявність електрики та Інтернету. У ці пункти студенти і викладачі могли приходити в будь-який час і займатися.

Професії, які неможливо опанувати онлайн. Звісно, є професії, які неможливо опанувати дистанційно (медицина, стоматологія). Окремі заняття проводять в очному режимі – працюють разом зі студентами в аудиторіях, на клінічних базах тощо. Головною умовою є наявність укриття у будівлі, де проводиться заняття.

Соціалізація. В університеті створено умови для розвитку студентів за межами аудиторних занять – працюють різноманітні гуртки та спортивні секції. У грудні, наприклад, відбувся традиційний конкурс талантів першокурсників «Золотий Інтеграл», у якому взяли участь понад 100 студентів і майже 500 прийшли подивитися на виступи. Працює студентське самоврядування, проєкт амбасадорів університету, волонтерів, що забезпечує студентам розвиток не лише в академічній сфері. Українські студенти й викладачі докладають максимум зусиль, адже після перемоги потрібно відбудовувати країну в усіх галузях, і потенціал молоді буде дуже потрібним.

Говорять студенти

Катерина Масалітова, студентка факультету технічних систем та енергоефективних технологій: «Я рада повернутися на навчання, тому що це певною мірою повертає нас до звичного життя до війни».

Роман Євтушенко, студент факультету електроніки та інформаційних технологій: «Звісно, війна накладає свої корективи, ми навчаємося онлайн, але допомагає сайт MIX. Там є всі інструменти для проведення навчання».

Безверхий Олександр, студент факультету електроніки та інформаційних технологій: «Для мене, з психологічної точки зору, формат навчання є цілком прийнятним та повноцінним. Навчатись доволі легко, головне – мати бажання і опрацьовувати матеріал, який публікують викладачі. Дуже лояльно ставляться до дедлайнів, записують кожне заняття, щоб в разі пропуску студент міг легко його подивитися, оперативно відповідають. Контрольні роботи тривають протягом кількох днів, щоб в кожного студента точно була можливість приєднатись і написати їх».

Студентки факультету іноземної філології та соціальних комунікацій:

Каріна Чорнобук: «У час, коли за вікном чути постріли та вибухи, дуже важко опанувати себе та взятися за корисну справу. Для мене звістка про відновлення навчання була радісною. Попри перебої з Інтернетом, я дуже щаслива заходити на пари, бачити обличчя одногрупників та викладачів. Це дає мені надію на перемогу та щасливе майбутнє».

Зореслава Шеденко: «Війна розділила моє життя на «до» та «після». Впевнена, що так само почуваються більшість українців… Зараз намагаюся відновити «нормальне життя». Ми повинні думати про майбутнє. Ми маємо отримати дипломи, вчитися далі або працювати, відновлювати країну. Я вдячна університету за те, що він продовжує роботу навіть зараз. Моя освіта тут – своєрідний острівець стабільності в потоці воєнних жахіть. І поки на Сумщині спокійно, я буду вчитися!».

Внучкова Вікторія і *Веремієнко Анастасія*: «Важко, коли у тебе є лише дві години зі світлом, купа дедлайнів і ти не знаєш, за яке завдання братись у першу чергу. Важко, тому що переживаєш за рідних і близьких, які знаходяться далеко, а весь день у повітрі літають ракети. У такі моменти навчання в голову не лізе. Але ми намагаємося справлятися і з цим.

Нам надзвичайно пощастило з викладачами. Кожен урізноманітнює заняття, робить їх цікавими та інтерактивними».

Галина ЛЕВИЦЬКА,
керівник пресцентру
Сумського державного університету

Проба пера

ЗСУ

Три літери, а так багато сенсу...
Спокій, мир та благородь,
Вони боронять наше серце,
вони боронять наш народ.

Дарують спокій всій країні,
щоб засинали діти в мирі.
Наші герої, наша сила,
наше натхнення та надія!

Вони в окопах світ рятують
та перешкоди всі руйнують.
Усім нам щастя подарують,
легке дитинство гарантують.

Вони незламні, сильні, мужні
і звернуть гори самотужки.
Вони, як ясне сонце, враз
дарують посмішки для нас.

Це про хоробрість нездоланну,
про страх, що заховався десь.
А хлопці з голими руками
йдуть захищати світ увесь.

Дівчата наші – неймовірні,
таких не знайдеш ти ніде.
Такої мужності, відваги,
бажання зберегти своє.

Наша країна нездоланна,
І ти – танкіст, артилерист...
Тобі вся вдячна Україна,
бо ти – герой, ти – не нацист.

Владлен МУРАДЯН,
учень 10-А класу СШ № 274,
м. Київ

Припиніть!

Та припиніть ви цю війну!
Вже вдосталь горя наробили,
Міста всі наші розбомбили,
Мільйон людей життя лишили...

Зґвалтовані жінки, убиті діти,
В очах лиш страх, у серці –
«Хочу жити»!
Це – крик душі, це – в мріях мир,
Це просто гнів на «русский мир»!

Немає сенсу щось казати,
Безглуздо вам все пояснити –
Нема ні мозку, ні душі...
Країну в спокої лишіть!

Софія КОВАЛЬ,
учениця 10-Б касу СШ № 274,
м. Київ

Благословенна рідна мова

Всесильне, суще, як Господь Предвічний,
До серця лине із глибин тисячоліть
І в кожній букві мудрість нам таїть
Вкраїнське слово, незбагненно вічне.

Його вбивали вороги прокляті,
Палили й розпинали, як Христа...
О рідна мово, праведна, свята, –
Ти ж оживала вдруге, втретє, вп'яте...

А той предовгий і тернистий шлях –
В плакучій вербі, зраненій калині,
У віковічній тузі тополиній,
У барвах сонця й неба, в молитвах.

Твої звертання щирі «Отче наш»
Чи «Богородице, Пречиста Діво»
Все ж осквернити недруги не сміли –
Нам вторять: «Господі, помілуй нас!».

Скарбнице мужності, і мудрості, й краси!
З тобою, мово, нас нікому не зломити,
Ростити жито, і дітей, і квіти.
Благословенна будь на всі віки-часи!

Ніна ВЕРЕСЕНЬ,
м. Кременець, Тернопільська обл.

Косінська Олена. Юстина. Все буде добре. 2023 р. Частина ящика від боєприпасів, олія. Вінницька обл.

Народження

15 березня. Сьогодні мій день народження. Не той, що за паспортом. Другий. Який я не святкую, але буду згадувати кожного 15 березня кожного року з тих, які в мене ще залишились…

«Я живий… Чуєте мене, я живий! Так, цей непотріб рвонув прямо поруч зі мною. Будинок рознесло вщент. Мене закидало камінням і… в якусь мить мені здалося, що це все… що я більше ніколи не побачу вас… Але я живий. Трохи не дочуваю, але живий. Я вибрався звідти, бо не міг там. Не міг залишити вас. Не міг залишитись без вас. Ви мої янголи-охоронці. Саме завдяки вам я живий… Живий…»

Ці слова – не художня вигадка. А це фото – саме той будинок матері моєї дружини і те, що залишилось від його частини після вибуху. Я був посеред цієї кімнати. Але я живий…

Євген СОСНОВСЬКИЙ,
м. Маріуполь – м. Київ

ЖІНКАМ

Дорогі жінки! Освітянки і науковиці!

Шановні колежанки! Близькі і далекі посестри!

Не без певної розгубленості звертаюся до вас 8 березня, як, мабуть, і мільйони інших чоловіків, яким складно зорієнтуватися: вітати вас у цей день чи, вибачайте, утриматись. Багаторічна полеміка навколо цього «доленосного» питання, що досягла останнім часом апогею і ледь не вилилася в офіційне скасування, точиться, на мій погляд, з ентузіазмом, вартим кращого застосування. І найсмішніше, що наступальні дії супроти 8 Березня ведуться з діаметрально протилежних позицій: одні виступають проти нього як дати так званого червоного календаря, силоміць насадженої комуністичним

режимом, інші, навпаки, стверджують, що комуністичний режим вихолостив з нього його сутність, перетворив із дня боротьби за права жінок на свято – який жах! – жіночої краси, ніжності, весни і квітів.

А, як на мене, це якраз і був чудовий приклад олюднення масовою свідомістю ідеологічних ритуалів комуністичної доби, їх докорінної трансформації, пристосування до звичайних людських потреб. Де-факто 8 Березня ще в радянські часи стало одним з найулюбленіших, геть деполітизованих, справді всенародних свят. І таким йому залишатись би й нині. Та що поробиш: епоха перемін. Тож приймаю будь-який ваш вибір.

Але незалежно від того, як ви ставитеся до цієї дати, святкуєте її чи ні, я радий черговий раз висловити всім вам найщиріші почуття приязні і любові, захоплення і вдячності. Дякую за вашу самовіддану працю, принциповість і завзяття, співчуття і взаєморозуміння, за те, що ви поряд у найскрутніші часи, за те, що спонукаєте нас, чоловіків, не втрачати обличчя, виконувати свій обов'язок, захищати і підтримувати вас, без чого, власне, й неможливо почуватися чоловіком.

Зичу кожній із вас щастя і здоров'я! Оптимізму і витримки! Натхнення і процвітання!

Бажаючи усього цього, дарую – бодай на фотознімках – море квітів, до речі, не взятих з інтернету, а своїх власних!

А ще підтверджую дану торік працівницям Інституту соціальної та політичної психології НАПН України обіцянку: влаштувати після Перемоги свято на вашу честь. Не шукаючи прив'язки до жодних офіційних дат!

Тримаймося! Слава Україні! Слава Українській Жінці!

Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ,
член-кореспондент НАПН України,
м. Київ

Нескорений ліцей започаткував міжнародну наукову співпрацю

22 березня за ініціативою української сторони відбувся телеміст між Маріупольським ліцеєм (м. Київ, Україна) і Європейською організацією ядерних досліджень, ЦЕРН (фр. *Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire,* **CERN**, Женева, Швейцарія). Ліцей створено восени 2022 року у передмісті Києва – Пущі-Водиці, за підтримки Управління освіти Оболонської районної у місті Києві державної адміністрації. На тепер Ліцей об'єднав 35 педагогів закладів освіти м. Маріуполя, які через рашистську агресію вимушено покинули рідне місто. Заняття в Ліцеї проводяться у формі денного навчання (з пансіонним проживанням ліцеїстів), а також дистанційно. Загалом близько 300 учнів охоплено обома формами навчання, при цьому 30 – на денній формі, решта – онлайн, оскільки знаходяться у 29 країнах світу. Дуже важливо, що серед «дистанційників» є діти, які знаходяться у тимчасово окупованому Маріуполі і в такий спосіб підтримують зв`язок з вільною Україною, що бореться, і продовжують навчання під проводом своїх педагогів.

У телемості взяли участь 130 осіб, 30 з яких були присутні в конференц-залі Ліцею. Приємним бонусом учасникам телемосту стали привітання і побажання висловлені Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Туніс та Державі Лівія за сумісництвом ***Володимиром Хоманцем***, а також випускницею Ліцею, нині аспіранткою Університету Я. Кохановського (Польща) у співпраці з ЦЕРН ***Олександрою Пановою***. Спікером виступила ***Оксана Животова*** – співробітниця ЦЕРН, наша співвітчизниця, випускниця Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, викладач фізики, національний координатор навчальних програм ЦЕРН для України. Модератор телемосту – ***Олександр Юров***, голова Всеукраїнського клубу почесних послів науки ЦЕРН в Україні, провідний фахівець Національного центру «Мала академія наук України».

Учасники здійснили віртуальний візит до ЦЕРН – побачили будівництво нових об`єктів, музей історії розвитку та здобутків Центру. Ознайомилися з можливостями, що надає ЦЕРН учням і педагогам для участі в міжнародних заходах – конкурсах, семінарах, стажуванні тощо. Спілкування після закінчення телемосту підтвердило значний інтерес ліцеїстів до фізико-математичної тематики і сучасної науки загалом. Діти висловили зацікавленість у поглибленому вивченні фізики й англійської мови (робочої мови в ЦЕРН). У подальших планах Ліцею та Всеукраїнського клубу почесних послів науки ЦЕРН в Україні розглянуто можливість проведення багатосторонніх заходів для підтримки учнів і педагогів України, популяризації фізико-математичної освіти та стимулювання інтересу молоді до науки загалом.

Олександр ЮРОВ,
голова Всеукраїнського клубу почесних послів науки ЦЕРН в Україні, провідний фахівець НЦ «Мала академія наук України»
Андрій ГОЛЮТЯК,
директор Маріупольського ліцею міста Києва

Хто не знає минулого – не вартий майбутнього

У березні 2023 в місті-герої Гостомелі відбулася презентація документального фільму «Пекельні обійми» від об'єднання кінематографістів «Кінологос» і Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Автор сценарію – письменник, лауреат Шевченківської премії, голова правління ГО ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка ***Павло Мовчан***. Режисер – голова правління Об'єднання кінематографістів «КІНОЛОГОС» ***Дмитро Ломачук***. Редактор – народна артистка України ***Тетяна Негрій***. Оператор – ***Євген Іщук***, комп'ютерний монтаж – ***Тамара Хаматова***, виконавчий продюсер – ***Євген Васильченко***, звукорежисер – ***Андрій Обод***, текст читає ***Михайло Войчук***.

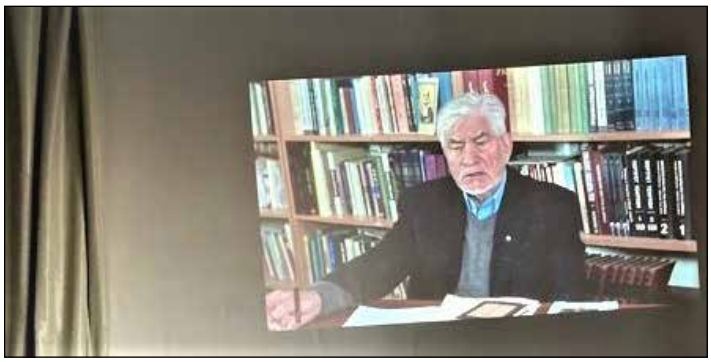

Глядачі доторкнулися до історичної хронології злочинних дій московитів протягом всього періоду їх існування, що стало причиною формування тієї ідеології, яка і нині домінує в росії – державі-загарбниці. Будучи свідками останніх подій, гостомеляни, що пережили окупацію, пропустили крізь душу документальну стрічку.

Коли у фільмі прозвучало «mozква – третій Рим», залом прокотилася хвиля перешіптувань і порівнянь з нинішніми реаліями, коли московити у кращому випадку виганяли людей з їхніх помешкань, грабуючи їх, а в гіршому – вбивали і розстрілювали просто так.

У фільмі кадр за кадром прописана історія великої імперії, від Івана IV (після царювання Бориса Годунова) до розпаду радянського союзу.

Спостерігаю за емоціями глядачів під час кадрів, де Кирило благословляє росіян на вбивство українців, і серце вискакує з грудей, бо в залі є люди, які втратили рідних, близьких і самі були за волосок од смерті.

У той момент, коли на екрані було продемонстровано, як в людей забирають худобу, зерно, мої нерви дали збій – я розплакалася, згадавши ті 15 днів, які я з рідними і сусідами в холоді і голоді провела в підвалі одного з будинків окупованого Гостомеля, бо в наших квартирах на правах господарів осіли рашисти, скрізь повибивавши двері, знищивши наше майно, залишивши не тільки на стінах, а й у наших душах свій злочинний знак – Z.

За цей час ми навчилися жити по-іншому, дивитися на всі речі по-іншому, цінувати добро і підтримку людей по-іншому…

Оплесками вітав зал слова «Слава Україні! Героям Слава!», що звучали у фільмі! Так, ми твердо віримо, що переможемо московське зло, бо наш народ – незламний! Нині плече в плече на полі бою за Україну стоять кращі сини і дочки нашої держави, які зламають імперію зла, бо ми інші: ми віримо в правду, а вороги хочуть брехнею завоювати світ. Так не буде! У праведній боротьбі підтримує Україну весь світ.

Вдало показані у документальній стрічці кадри, що асоціюються з так званою культурою московитів: вони зверхньо ставляться до мешканців тих країн, де бувають, позиціонуючи себе господарями всього світу. Правду наголошують автори фільму – це тягнеться століттями.

А голодомори, пережиті українцями 1921-1923; 1932-1933; 1946-1947! Це усе сплановані акції винищення української нації, що ми спостерігаємо і нині з боку росії.

Глядацьким залом знову прокотилася хвиля емоцій і співчуття людям, які ще перебувають в окупованих територіях. І знов власні спогади після деокупації, коли люди почали повертатися до рідних домівок: магазини розбиті, продуктів немає… Дякуючи волонтерам, люди виживали.

Не можна без хвилювання дивитися на кадри у фільмі, де йшлося про Бородянку. Згадали рядки, які я написала після того, як рашисти розстріляли навіть пам'ятник українському пророку Тарасові Шевченку:

Пробач, Тарасе, нам… Пробач…
Болить душа, болить і рана…
Московський зайда і палач
Стріляє навіть у Титана.
Стріляє в наш увесь народ,
Який в борні стоїть, як криця…

Після завершення показу стрічки у залі якусь мить панувала тиша. Кожен з гостомелян, заглибившись у спогади, аналізував пережите, співставляв побачене й почуте з тим, що переніс сам під час окупації чи почув від родичів, знайомих, сусідів, бо імперія зла фактично затисла в пекельних обіймах кожного.

Дмитро Ломачук цікаво й емоційно розповідав про історію створення фільму, про свою місію – просвітницьку діяльність, адже на рахунку режисера понад 100 фільмів про українців і для українців.

Сценарист Павло Мовчан стверджує, що «сенс історії полягає в тому, щоб зреалізувалися всі духовні сили і всі світові суперечності були з'ясовані, і весь людський інтелектуальний запас був зреалізований для того, щоб зрозуміти, що людина себе або вичерпує, або має продовження у різних формах існування і в різних формах державності».

…Павло Мовчан наголосив, що ідея «москви як третього Риму» має бути знищена. Висновуючи, він зазначив, що ми є протидією так званому «третьому Риму». Нині українці звільняються з пекельних обіймів росії зі зброєю в руках, – на жаль, втрачаючи найкращих.

Обговорюючи фільм, гостомеляни ділилися пережитим, зокрема про невичерпність людського ресурсу, силу доброти і милосердя, яка додавала людям, загнаним рашистами у глухий кут, міцності духу і жаги до життя.

З великою вдячністю звучали слова начальника відділу культури, молоді і спорту Гостомельської селищної ради ***Катерини Павленко*** про волонтерську роботу (плетіння сіток для фронту, збір продуктів, виготовлення окопних свічок, домашні вареники і випічка, консервація тощо): «Самі пережили – допомагаємо людям». Пункт незламності в Гостомелі – це культурно-освітній центр, в якому вислухають, підтримають, нададуть допомогу, порадять, що прочитати, запросять на творчу зустріч з артистами, письменниками, науковцями. Одним словом, Гостомельщина – простір мрій і творення! Відбудуємо, відродимо, бо ми тут господарі!

Оптимістичним був виступ народної артистки України Тетяни Негрій, яка веснянками оптимістично закликала переможну весну в Україну, піснею доторкнулася до обпалених війною людських сердець, подарувавши їм прекрасні миті радості.

Висловлено багато слів подяки за такий потрібний тепер і для прийдешніх поколінь фільм: хто не знає минулого, той не вартий майбутнього.

Живімо життя! Бережімо рідних, творімо свою історію, наближаймо Перемогу, відроджуймо Україну!

Ольга ХОДАЦЬКА,
член Української асоціації письменників художньо-соціальної літератури

Круглий стіл з проблематики STEAM-освіти

Надзвичайно цікаві презентації наукових розвідок, унікального досвіду методистів, учителів, управлінців, керівників гуртків, студентів у царині STEAM-освіти було представлено 24 березня під час Всеукраїнського круглого столу «STEAM-освіта від теорії до практики». Захід був організований Інститутом обдарованої дитини за партнерської участі Інституту педагогіки НАПН України, Малої академії наук України, Інституту модернізації змісту освіти МОН України, кафедри UNESCO з наукової освіти Українського державного університету ім. Михайла Драгоманова.

Участь і сертифікація у заході були безкоштовними, що дало позитивний результат – майже 4 *тис.* учасників з 24 областей України і м. Києва, які із захопленням виступали очно і дистанційно, долучалися до дискусій, писали вдячні відгуки і висловлювали сподівання на подальшу співпрацю. Засідання тривало, поки не було заслухано 61 виступ. Загалом подано 136 статей і тез для опублікування.

Науковий дискурс відбувся за чотирма ключовими напрямами: зв'язок науки і мистецтва (філософський аспект); психологічні аспекти STEAM-освіти; методологічні аспекти STEAM-освіти; практичні аспекти STEAM-освіти.

У світі STEAM-освіта стає все більш популярною, а навчальні заклади різного рівня активно розробляють програми навчання, що допомагають учням набувати знання та навички, мати більше можливостей навчатися за власними інтересами, розкривати свої таланти в академічній, технологічній та мистецькій сфері, формувати креативний та інноваційний потенціал для самореалізації в майбутньому.

Розвиток STEAM-освіти в Україні відбувається на тлі глобальних викликів, а тому – як відкриває можливості для багатоаспектного опрацювання проблеми, так і потребує ретельного дослідження в контексті функціонування освіти під час воєнного стану і післявоєнного відновлення країни. Дуже важливим є включення гуманітарного складника до STEAM-програм. Особливу увагу потрібно приділяти історичним фактам і даним, що сприятиме глибшому усвідомленню молоддю природи і особливостей національних цінностей, особливо на тлі політичних конфліктів, що активуватиме формування та розвиток національної ідентичності, громадянської спрямованості і патріотизму учасників освітнього процесу. Ці та інші особливості нового освітнього напряму – STEAM, обговорювали учасники круглого столу, вважаючи цей напрям одним із «пазлів», якого наразі потребує наша освіта.

Тримаємо освітній фронт! Вистоїмо! Переможемо! Все буде Україна!

Наталія ПОЛІХУН,
завідувач відділу підтримки обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Усі матеріали конференції за посиланням http://surl.li/grqof

Довідково

У моделі STEAM-освіти, яку запропонувала Жоржетта Якман (G. Yakman, 2008) і яка відома як «Піраміда STEAM-орієнтованого освітнього середовища», Arts одна з п'яти базових дисциплін інтегрованого комплексу STEAM (англ. *Science* – природничі науки; *Technology* – технології; *Engineering* – інжиніринг, проєктування, дизайн; *Arts* – мистецькі науки; *Mathematics* – математика). На думку авторки, модель містить широкий комплекс соціальних та гуманітарних напрямів і сфер діяльності: театр, музика, політика, філософія, економіка, освіта, антропологія, візуалізація, міжнародні відносини, гуманітарні науки. Не випадково у звіті «Science Education for Responsible Citizens» (2015) – «Наукова освіта для відповідальних громадян» експертної групи з наукової освіти Європейської комісії, літера A, розшифровується, як All – всі решта (мистецькі, гуманітарні та соціальні науки).

«Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою»

Розповідь про те, як десять років тому на московському Арбаті було встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку, та ще деякі билиці

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка

Передслово

Мені випало стати на чолі Культурного центру України в Москві за два роки після його відкриття і працювати генеральним директором у 2001–2015 роках. На мій погляд, Український дім у російській столиці був останньою могутньою спробою незалежної, цивілізованої, європейської України показати Росії єдину можливість мирного, культурного співіснування абсолютно різних держав.

Про це можна було сказати поетичними рядками національного класика Дмитра Павличка з його вірша «Пам'ять» (2002):

Ми вас не любимо, та жити
Потрібно так, щоб ворожда
Нас не спалила...

Проте Росія вибрала за краще ворожду й поготів пішла загарбницькою війною проти України… Це назавжди закрило двері до нас перед історично захланною країною: «Аби лиш не з Москвою. Хай Україну чаша ця мине» (Ліна Костенко).

Неясне передчуття того, що московське небо дихало новою бідою, з'явилося у мене 2013 року, і це було буквально шосте чуття, що підштовхнуло до невідкладної роботи над книгою «Москва у творчій долі Тараса Шевченка». Й пронизало думкою про таку саму негайність відкриття в Українському домі на Арбаті пам'ятника Тарасу Шевченку. Втім про все по чину…

Майорить Державний прапор України...

Коли на початку 2001-го прийшов у Культурний центр України, прапор над ним вивішувався лише на державні свята. Поцікавився, чому так, і мені пояснили, що для щоденної присутності українського прапора на Арбаті необхідні погодження з російськими владними структурами. Ми не стали цього робити, а просто вивісили синьо-жовтий стяг і залишили його назавжди. Траплялося, що його зривали негідники, навіть забирали з собою, але через пару хвилин над Українським домом знову майорів український прапор. Одну з перших своїх книг, виданих українською мовою в Москві на посаді генерального директора, назвав «Прапор України на Арбаті» (2004). Вона починалася так:

«Кожен, хто ступає на Старий Арбат з боку Арбатської площі, відразу бачить синьо-жовте полотнище Державного прапора України над Культурним центром України в Москві. Так само добре видно його тим пішоходам, які крокують через Арбат з боку Смоленської площі… Коли бачиш Прапор України на Арбаті, серце наповнюється гордістю від усвідомлення того, що незалежна Україна відбулася остаточно і безповоротно».

Любив виводити дорогих гостей з Батьківщини на початок Арбату (це всього кілька десятків кроків від Українського дому) й показувати величну, неповторну в цілому світі панораму: відразу ліворуч неймовірно красиво й гордо майорів над Культурним центром Державний прапор України, а в далекій арбатській горловині ледь виднівся прапор над висотним будинком МЗС Росії.

Захоплений цим прекрасним і дивним видовищем, великий українець Ярема Гоян писав:

«Майорить над Арбатом у Москві Державний прапор України.

Майорить у благословенну годину, коли грає світанкова зоря на блакиті небесній і сходить сонце.

Майорить, коли небесну блакить обнімає оранжевий захід золотавий і сонце сідає далеко-далеко за київські гори над Дніпром, над якими витає Бог.

Майорить у вечірню та нічну пору, коли зорі дивлять ся з неба на землю, і висвітлюють дорогу досвітній зорі, і кличуть за собою сонце та перші промені, які ніжним світлом торкнуться блакитно-жовтого знамена України біля входу до будинку N° 9 на московському Арбаті. Тут, у центрі Москви, живе частка української землі і ширяє та ясніє український дух».

Не сумніваюся, що Герой України Дмитро Павличко бачив перед очима знамено над Українським домом, у якому бував неодноразово, коли писав у вірші «Наш прапор» (серпень 2014 року):

Український прапор над Москвою
Сяє, наче Господа яса!

Бо в листі до Президента України в квітні 2015-го наголосив, що Культурний центр України, «незважаючи на війну й реальні загрози, продовжує системну пропаганду Шевченкової мови в оточенні служників кремлівської Москви і достойно тримає український прапор на Арбаті».

Саме тут уже навічно присутній український дух, адже будинок Культурного центру України знаходиться на тому місці, де на Покрову 1618 року гарцювали козаки Петра Сагайдачного перед штурмом Москви…

Неподалік од будинку стояв і храм Тихона Амафунтського (знесено 1933 року), в якому дорогою з Петербурга в Україну через Москву 27–28 квітня 1861 року знаходилася домовина з прахом Тараса Шевченка, відбулася панахида. Звідси почалася далека й печальна дорога Шевченкової домовини в Україну на кінних дрогах…

Не знаю, яка важлива державна установа України буде в арбатському будинку № 9 після нашої повної перемоги над московськими загарбниками. Сподіваюся, що своє, намолене українським духом, не віддамо, й український прапор майорітиме над Арбатом…

Хай буде так, як пророчив незабутній Дмитро Павличко:

Кремль поник, сховався щонайнижче,
Згас Москви фальшивий зодіак.
В небі – синьо-жовте полотнище,
Як свободи світової знак.

В ім'я преславної України

В основі діяльності Національного культурного центру України в Москві лежали масштабні проєкти: «Тарас Шевченко», «Григорій Сковорода», «Микола Гоголь», «Леся Українка», «Михайло Грушевський», «Василь Стус», «Україна – європейська держава», «Діаспора», «Діти в Культурному центрі України в Москві», «Українське кіно», «Україна театральна», «Презентація», «Прем'єра», «Відомі українці в Росії» та ін.

У рамках проєкту «Представляємо Академію педагогічних наук України» в Культурному центрі неодноразово побував президент Академії Василь Кремень, українську педагогічну науку представляли віце-президент Олександра Савченко, головні учені секретарі Олександр Ляшенко й Михайло Бурда, академіки-секретарі відділень Ольга Сухомлинська, Нелля Ничкало, Микола Євтух, Сергій Максименко, вчений секретар відділення Григорій Пустовіт… У нас виступали чудові студентські колективи

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, очолюваного незабутнім Іваном Прокопенком…

Культурний центр у непростих умовах згуртував усі творчі сили української діаспори, знайшов спільну мову з усіма співвітчизниками, здатними не на словах, а на ділі творити в ім'я України, і навколо державної інституції так чи інакше оберталося все патріотичне українство Росії.

У межах цієї статті неможливо згадати всіх українських майстрів мистецтв і письменників, які побували в Українському домі, втім уявлення про це дадуть хоча би прізвища лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка, котрі виступили чи представили свої твори: Анатолій Авдієвський, Юрій Барабаш, Валерій Буймистер, Любов Голота, Ярема Гоян, Володимир Гришко, Іван Драч, Микола Жулинський, Лідія Забіляста, Лариса Кадочникова, Валентина Коротя-Ковальська, Віктор Ковтун, Богдан Козак, Богодар Которович, Ніна Матвієнко, Марія Матіос, Микола Мащенко, Марія Миколайчук, Петро Мідянка, Євгенія Мірошниченко, Павло Мовчан, Михайло Наєнко, Василь Нечепа, Борис Олійник, Дмитро Павличко, Галина Пагутяк, Анатолій Паламаренко, Петро Перебийніс, Василь Пилип'юк, Євген Савчук, Роллан Сергієнко, Мирослав Скорик, Євген Станкович, Марія Стеф'юк, Богдан Ступка, Дмитро Стус, Валерій Франчук, Андрій Чебикін, Володимир Чепелик, Леонід Череватенко, Василь Шкляр, Тетяна Яблонська, Сергій Якутович…

Відвідувачі Культурного центру мали змогу чути публіцистичне і поетичне слово та виважену наукову інформацію з вуст знаменитих вчених і поетів, письменників; образотворче мистецтво було представлено полотнами і скульптурами, гобеленами і вишивкою видатних українських майстрів. На сцені Культурного центру виступали десятки кращих театральних труп, наприклад, Національний академічний драматичний театр імені І. Франка і Національний академічний український драматичний театр імені М. Заньковецької, і національних художніх колективів – Національний заслужений академічний український народний хор імені Г. Верьовки, Національна заслужена капела бандуристів імені Г.І. Майбороди та ін.

На початку XXI століття – в жорстких умовах ринку й міждержавних негараздів – без Культурного центру більшість із митців і мистецьких колективів не мали б можливості представити справді духовну Україну за кордоном.

У Культурному центрі працювала Бібліотека імені Богдана Ступки, в яку надходило з України понад 60 періодичних видань. Гордістю центру був єдиний у Москві магазин «Українська книга». У 2005 році було відкрито Меморіальну кімнату Тараса Шевченка і Михайла Грушевського. У Центрі діяли Українська недільна школа імені Павла Поповича й Курси української мови. На його базі працювали Міжнародна хорова капела «Славутич» і Українська народна хорова капела. Проводилися Українські музичні салони, діяв музичний абонемент «Юні таланти нового століття». У 2009 році в Культурному центрі було засновано Український музично-драматичний театр-антреприза «Еней», а 2014 року відкрито Українську молодіжну вітальню.

Кількість заходів, що проходили в Культурному центрі протягом року – концертів, виставок, спектаклів, кінопоказів, презентацій, творчих вечорів, конференцій, зустрічей, занять, репетицій – постійно зростала і сягнула чотирьохсот. Упродовж року їх відвідувало понад 20 ***тис.*** осіб. Українці з усіх куточків світу зустрічали в Центрі гостинність, тепло, затишок і переконувалися в здійсненні Шевченкової мрії про те, що й за кордоном саме «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

У 2003 році в Статуті Культурного центру було вперше обумовлено здійснення науково-дослідної діяльності в галузі історії, культури й мистецтва України. У 2004-му з участю Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України видано білінгвову книгу вибраних Шевченкових творів «Я так її, я так люблю…», презентовану в Національному музеї Тараса Шевченка. До 200-ї річниці з дня народження Кобзаря, книга побачила світ удруге. Центр видав понад 20 монографій з українознавства, в яких досліджено перебування в Москві великих українців Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Осипа Бодянського, Михайла Максимовича, Михайла Щепкіна, Михайла Грушевського. Праці з шевченкознавства і грушевськознавства – це був наш упевнений стратегічний вибір, унікальний прорив і безперечний науковий пріоритет у всьому світі. Шевченкознавчі книги були відзначені у 2009 році Національною премією України імені Тараса Шевченка.

У 2010 році Культурний центр України в Москві був удостоєний статусу Національного за вагомий внесок у популяризацію національного культурного надбання України, її історії, задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають у Російській Федерації.

Національний культурний центр було визнано в усьому світі повноважним духовним представником України, його діяльність стала визначним історичним і культурологічним фактом.

Ода варенику
чи
На славу Михайлу Грушевському

Ми рішуче виступали проти підміни реальної, справжньої роботи помпезними заходами, поготів міжнародного характеру. Тому не заплямували себе участю навіть у міждержавних офіційних заходах, які вважали демонстративно-показовими й безплідними для держави. Скажімо, влітку 2002 року в рамках Року України в Росії у Москві відбувся бучний і пишний Вечір українських вареників за участю віце-прем'єр-міністра уряду РФ та інших високопосадовців і відомих артистів. Була прочитана «Ода варенику»: «Не надо виз! Даёшь сметану! Шагай, вареник, без границ!» Утім звернуся до тодішньої спеціальної статті з цього приводу «Ода варенику» (вибачаюся за цитування своїх статей, але саме через них виражалися позиція й воля колективу Центру та значної частини української діаспори в Росії):

«…Вислухавши оду, вишукане товариство всілося за столи, на яких особливо привабливо

На фото:

Відкриття погруддя Тараса Шевченка в Національному культурному центрі України. 31 жовтня 2013 року (зліва направо: Сергій Гальченко, Микола Жулинський, Володимир Єльченко, Володимир Мельниченко)

виглядали білосніжні троянди з тоненько нарізаного сала з часником і солоні огірочки з липовим медом. Проте закусували недовго. Бо міністри сільського господарства Росії й України повели всіх на презентацію "найбільшого вареника в світі" (здається, понад один метр у довжину і вагою близько 70 кілограмів) із занесенням встановленого рекорду до "Книги рекордів Росії" в присутності представників ЗМІ. Так що Миколу Гоголя, який писав про вареники завбільшки з капелюх, переплюнули...

Було дуже смачно й весело. Впевнений, що всі залишилися задоволеними. Безглуздо відмовлятися в Росії від українських вареників, тим паче в Рік України... Проте подумалося про серйозне, а саме: давня акцентуація українського сала й новітня – українських вареників фактично зміщує ціннісні орієнтації, принаймні в роботі з українською діаспорою. **Бо, як не називай незабутній вареник "мостом взаємопорозуміння" між двома країнами, міст цей витримає не більше, ніж вареник, хай і велетенський. Смислове навантаження – мізерне. Насправді українцю в Росії болить тема не смачного вареника, а рідної мови. Диявольська різниця. От якби в рік України в Росії тут вийшов перший номер першої української федеральної газети, то це справді була б історична подія...»**

В інтерв'ю газеті «Освіта України» про необхідність створення системи української освіти в Росії (2004) говорив, що не втратив свого значення досвід роботи Михайла Грушевського серед українців Росії, наголошував на тому, що він був активним прихильником конкретної справи і не терпів пустої балаканини, як це прийнято в РФ. У статті «Старі проблеми молодих українців Росії» (2008) жорстко й прямо вказувалося на те, що «в Росії досі не розроблена достатня законодавча база роботи з етнічними меншинами, а виконавча влада не повернулася обличчям до реальних турбот української діаспори».

В узагальненому, концентрованому вигляді нашу позицію було чітко сформульовано на самому початку нинішнього століття:

«Маємо пам'ятати, що в Росії дехто наполегливо втовкмачує у суспільну свідомість ідею про Україну як історично невід'ємну частину Росії, що відокремилася лише через якесь непорозуміння або навіть чудацтво. Мовляв, дитина, яка заблукала, скоро стомиться і повернеться до мамки, щаслива, що все обійшлося...

Порочна, проте впливова логіка. Тому ми повинні не ховати від неї голову в пісок, а зібрати докупи кращі інтелектуальні сили в Україні й Росії для рішучого протистояння таким імперським замашкам».

Гіркий і цінний досвід

Нам випало накопичити багаторічний гіркий досвід із ініціатив про відкриття пам'ятників і меморіальних дошок великим українцям у Москві. Скажімо, в травні 2003 року з Богданом Ступкою безрезультатно зверталися до Міністерства культури РФ із пропозицією відкрити меморіальну дошку Михайлу Грушевському на Арбаті, 55, де він жив як політичний засланець у вересні 1916 – березні 1917 років, але зате 22 серпня того року меморіальна дошка була встановлена на будинку по вулиці Погодінській 2/3: «У цьому будинку жив і працював видатний державний і політичний діяч Михайло Сергійович Грушевський. 1866–1934» (варварськи знесена 2014 року).

До слова, ми таки вчинили на Арбаті, 55 справді неймовірне для Москви. Справа у тім, що в цьому будинку народився 1880 року й жив до 1906-го відомий письменник, один із лідерів російського символізму Андрій Бєлий, а нині в ньому розташовано меморіальний музей його імені. У вересні 1916 року в цьому будинку Михайло Грушевський зустрів своє п'ятдесятиріччя і, готуючись до 140-річниці з часу його народження, ми знайшли можливість відкрити в згаданому музеї у 2005 році експозицію, присвячену славетному вченому та державному діячеві. Її відвідало чимало московських українців, побувало тут і українське телебачення. Проте, здається, ніхто не відчув історичну важливість події так глибоко, як академік Микола Жулинський – ходив, розглядав, дивувався, захоплювався, радів… **Адже таки неможливо було уявити, що найвідоміша вулиця Москви й Росії розмістить експозицію про Михайла Грушевського, який закликав українців визволитися від «песього обов'язку» перед Москвою та сформулював імператив Нової України: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, … се наша орієнтація на Московщину, на Росію…»**

У серпні 2007 року з Миколою Жулинським звернулися до Президента України Віктора Ющенка:

«Культурний центр України в Москві випустив у світ книгу «Тарас Шевченко: "Моє перебування в Москві"» та карту перебування поета в місті. Це дає змогу науково обгрунтувати потребу відкриття першої в російській столиці меморіальної дошки, присвяченої Т.Г. Шевченку, на будинку, де він побував, а саме вул. М'ясницька, 21».

На жаль, сталося так, що лист потрапив до звичного прокрустового ложа бюрократичних вітчизняних погоджень, і знову повернувся до нас, але без жодних результатів аж через… чотири місяці. Хоча все-таки написав самостійне науково мотивоване звернення в московський департамент культури, відмова прийшла швидко…

Того року зафіксував і таке: «Хотілося б сподіватися на підтримку держави в спорудженні біля входу до Культурного центру України в Москві пам'ятника Тарасу Шевченку, що стане гідним українським наголосом не лише в арбатському ареалі, але й в усій Москві та Росії. Хай би Присносущий Тарас Григорович постав на Старому Арбаті молодим, яким він уперше приїхав у місто й написав у ньому геніально-болісний "Чигрине, Чигрине…"»

Та спорудження пам'ятника Шевченкові безпосередньо на Арбаті виявилося неможливим абсолютно, й тому наступною була ідея про парний пам'ятник Тарасу Шевченку й Михайлу Щепкіну, поготів у 2008 році мені вдалося точно встановити, де саме жив артист, у якого в березні 1858 року гостював Тарас Шевченко. Втім станом на 2013 рік ми зрозуміли, що цьому також не бувати. Пропозиція потерпіла крах, як тільки в імперській бюрократії зрозуміли, що Культурний центр України по суті намагається спорудити в Москві пам'ятник двом великим українцям (так мені довірливо пояснив високопосадовець).

І тоді було вирішено відкрити пам'ятник Тарасу Шевченку там, де ми можемо поставити Москву перед уже доконаним історичним фактом, тобто в рідних стінах.

На вустах Кобзаря запеклася остання строфа «Чигрине, Чигрине...»

Звернулися за допомогою до Віктора Ковтуна, великого друга Культурного центру, народного художника України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, голови Харківської організації Національної спілки художників України, який на той час уже подарував нам понад десять своїх полотен – портрети Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Михайла Щепкіна, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, Богдана Ступки, Павла Поповича… Цього разу Віктор Ковтун порадив нам талановитого харківського митця Олександра Капшука, і через кілька місяців у Культурний центр України вони привезли дивовижно щедрий подарунок – готове погруддя…

Автор знайшов і передав трепетний духовний стан молодого Кобзаря, що вже належить Вічності: послане Господом усвідомлення історичної призначеності, поєднане з осяянням щирої душі… Враження було таке, що усміхнено-мудрий Шевченко завжди стояв у білій урочистій залі й уже невіддільний від аури Національного культурного центру України…

Відкриття скульптури було приурочено до Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю Тараса Шевченка, й відбулося 31 жовтня 2013 року. Здавалося б, отакі славні врочистості варто було провести ближче до Шевченкового ювілею, скажімо, на початку 2014-го. Проте Шевченкове погруддя треба було встановити невідкладно, а, отже й запрошувати видатних шевченкознавців із Києва. Крім того, ятрило серце все гостріше передчуття подій, що не дозволять зібратися в такому поважному складі – погруддя Тараса Шевченка відкрив Надзвичайний і Повноважний Посол України

в РФ Володимир Єльченко разом із директором Інституту літератури НАН України, академіком Миколою Жулинським і його заступником Сергієм Гальченком.

Нагадаю, що Київський Євромайдан розпочався за 20 днів, і в Українському домі в Москві вичікувально завмер молодий Тарас Шевченко, на вустах якого запеклася остання строфа «Чигрине, Чигрине…» – єдиного вірша, написаного в Москві в лютому 1844 року, котра проросла через століття в Державному гімні України:

Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти,
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

«Бо се не казка, а билиця, або бувальщина, сказать...»

У березні 2014-го Надзвичайний і Повноважний Посол України Володимир Єльченко був відкликаний із Москви у зв'язку з російською окупацією Криму…

Якраз у цей час у російській столиці вийшла друком українською мовою фундаментальна, майже 700-сторінкова книга «Москва Михайла Грушевського: авторська енциклопедія-хроноскоп», яку завершував під клекіт Революції Гідності в Києві, у Москві він чувся дуже виразно й особливо лякливо для російських властей. Ознайомившись із книгою, Дмитро Павличко написав мені: «Дуже дякую за "Москву М. Грушевського". Сучасна московська влада за таку енциклопедію-хроноскоп про найвидатнішого українського націоналіста мала б Вас замкнути на багато літ до криміналу…»

У той історичний момент осягнув Заповіт молодого Кобзаря так, як не прочитувався він раніше:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Йшлося про московські кайдани і вражу московську кров!

Вже згадана книга «Москва у творчій долі Тараса Шевченка» була підписана до друку в листопаді 2014-го й побачила світ на початку 2015-го в розпал гібридної війни Росії проти України. Вона розпочиналася висновком, який автор вистраждав у Москві: **«На початку третього Шевченкового століття мусимо визнати, що історія Тарасових зустрічей із Москвою – реальних і віртуальних – нас майже нічого не навчила. Бо ж інакше в українських відносинах із нею у післярадянський період було б набагато більше Шевченкової духовної сили та історичної прозорливості, здорового глузду й безкомпромісної віри, державницької мудрості й політичної рішучості».**

Тож і довелося вкотре «запить з московської чаші московську отруту»! Щодо завершальних сторінок книги, то вважав за честь умістити на них поетичні максими про Москву геніальної Ліни Костенко, вкладені нею у вуста Богдана Хмельницького в неперевершеному романі у віршах «Берестечко»:

Це чорна прірва з хижою десницею,
смурна од крові, смут своїх і свар,
готова світ накрити, як спідницею
Матрьоха накриває самовар.

Був Київ стольний. Русь була святою.
А московити – Русь уже не та.
У них і князя звали Калитою, –
така страшна захланна калита!

Дрімучий світ. Ні слова, ні науки.
Все загребуще, нарване, хмільне.
Орел – двоглавий. Юрій – довгорукий.
Хай Україну чаша ця мине!

Та ще навів повністю «Молитву» національного класика Дмитра Павличка, виголошену наприкінці 2013-го на київському Євромайдані, в якій він звертається до Господа:

Тож яви нам всі майбутні дати,
Відповідь на запит наш яви:
Скільки ще разів нам помирати
Й воскресати на хрестах Москви?

Отче наш, скажи нам, чи не досить
Наших воскресінь і помирань?
Україна на колінах просить –
Перед нами і за нами стань!

Хочем жити вольною сім'єю,
Чути в серці людяності щем.
Оточи нас мудрістю Своєю,
А як треба – захисти мечем!

Якщо комусь здалося, що це неможливо було надрукувати в українському виданні в Москві, тим більше у ситуації надзвичайного загострення міждержавних відносин, то надаю точні координати[1]. Нагадаю з Тараса Шевченка: «Бо се не казка, а билиця / Або бувальщина, сказать…»

P. S. Мерзенна російська війна проти України не перекреслила роботу Національного культурного центру України в Москві, а навпаки по-новому висвітлила й особливо наголосила історичну необхідність діяльності таких центрів, які є духовним уособленням незалежної України за кордоном, у всіх цивілізованих країнах світу. З початку нашої роботи було чітко й публічно заявлено, що на вході до Українського дому в Москві можна викарбувати слова Михайла Грушевського: «Ми представляємо великий народ і повинні представляти його з достоїнством». І ми зробили це! Михайло Сергійович окремо засвідчив, що саме на Арбаті «здавалось особливо потрібним робити якісь запаси і сховки української національної енергії…» Ми їх залишили!

Ми просто йшли дорогою, визначеною Тарасом Шевченком для світової України; у нас нема зерна неправди за собою… Історична важливість цієї розмаїтої й масштабної діяльності колективу Національного культурного центру України повною мірою виявиться і стане вичерпно зрозумілою в майбутньому, і ми зберегли в унікальному ряді книг загальним обсягом понад 2 ***тис.*** сторінок живі документальні свідчення про неї[2]. Слава Україні!

На фото:
Погруддя Тараса Шевченка в Національному культурному центрі України (скульптор – Олександр Капшук)

[1] Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. Москва, 2015. С. 488–489.

[2] Мельниченко В. Україна на Арбаті, 9. М., 2003. 255 с. ; Мельниченко В. Прапор України на Арбаті. М., 2004. 448 с. ; Слово про Культурний центр. М., 2005. 201 с. ; Культурний центр України в Москві. М., 2008. 384 с. ; Овсянникова А., Безкровний Ю. Національний культурний центр України у Москві та духовна еліта України. М., 2011. 240 с. ; Мельниченко В., Овсянникова-Мелентьєва А., Марченко О., Безкровний Ю. Національний культурний центр України – Шевченків дім у Москві. М., 2014. 584 с.

Травмівний контент і *наше психічне здоров'я*

Ірина ГУБЕЛАДЗЕ,
в.о. заступника директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психологічних наук

Враження і реакції

Через події повномасштабного вторгнення інформаційний простір вщент заповнений новинами, інформацією про трагедії, смерті, жахливі події. Ця емоційно насичена інформація не залишає людей байдужими і має сильний вплив на нашу психіку. Багато хто починає поширювати емоційно чутливу інформацію, шокуючі фото і відеоматеріали у своїх соціальних мережах. Це один зі способів символічно виразити свій біль. Люди активно поширюють, коментують, підтримують вподобайками такі повідомлення і у такий спосіб долають свої негативні і болісні емоції. Це свого роду спроба розділити з іншими свої почуття. Вони діляться тим, що виникає всередині, у такий спосіб наче розмовляючи зі світом. Так новина набирає ще більшої значущості, інформація масштабується і поширюється інтернет-простором. Зустрічаючи одну й ту саму новину в інформаційному просторі, емоційно реагують на неї при кожному такому контакті. Це ще більше впливає на стан особистого ментального здоров'я. Тільки вдається витягти себе з однієї емоційної прірви, як знову туди потрапляємо.

Бровари, Дніпро, Бахмут, Соледар, Херсон... Розстріли військових і загибель цивільних, і ще багато-багато міст і трагедій. Бракує слів, щоб описати почуття після перегляду фотографій і відео. І навіть якщо людина не була наразі поряд, не бачила всі події на власні очі, там не постраждали її близькі і знайомі, вона все одно може гостро проживати цю травматичну подію. Бо їй болить, випікає зсередини, душить, розриває... Після перегляду такого контенту можна помітити за собою абсолютно різні реакції: гнів, сльози, відчай або порожнечу всередині. Часто спрацьовують психологічні механізми зараження і наслідування. Саме в такий спосіб виникає «травма свідка». Що ж це таке і які стратегії можна використовувати, щоб стабілізувати свій стан та відновитися після перегляду шокуючих новин.

Стан травми

Травмою свідка називають стан людини, яка, не будучи безпосереднім учасником події, тяжко її переживає й відчуває глибокий стрес. Її провокує не безпосередня участь, а емоційна залученість до подій через почуті новини, соцмережі, обговорення. Травма свідка (в англомовній літературі «vicarious trauma» – непряма або делегована травма) – це збірна назва, до якої можна віднести розлад адаптації, депресію, тривожні розлади, фобії, що виникають після того, як людина стала свідком травматичної події.

Така ситуація може бути емоційною пасткою, коли побачені кадри постійно прокручуються в голові й людина заново переживає травматичний досвід. Чим менше фактів відомо про трагедію і осіб, що в ній постраждали, тим більшою мірою наша психіка заповнює невідоме за рахунок фантазування. Кожен уявляє у свій спосіб, як могли би перебігати події, що могли відчувати постраждалі люди тощо, виходячи із власного досвіду й емоційного ресурсу. Як правило, наступні два-три дні після трагедії з'являються деталі, персональні історії, фотографії людей, сімей, які постраждали. І в цей момент спрацьовує інший психологічний механізм – ідентифікація з кимось, чию історію людина прочитала чи побачила. Вона може ставити себе на місце інших (наприклад, це міг бути мій будинок, це могли бути мої рідні, я міг опинитися в подібній ситуації, моя дитина часто ходила цими ж вулицями). Фантазія продовжує працювати і доповнювати реальність. Людина переживає жах. Відбувається страшна несправедливість, і відчувається власна безпорадність перед цією несправедливістю.

Основними маркерами, ознаками появи «травми свідка» і загалом посиленого переживання стресу можуть бути такі прояви *на рівні емоцій і відчуттів*: хвилювання, неконтрольований і на перший погляд безпричинний плач, брак концентрації, відчуття безсилля, злість, смуток, емоційні спалахи, неконтрольована агресія, надмірна і перманентна тривога, відчуття провини. Характерними реакціями у тілі можуть бути заціпеніння, нудота, тремор, головний біль, розлади харчової поведінки, ускладнене дихання. Може з'явитися посилена тривога, страх, можливо аж до панічних атак. З'являється відчуття провини в тих, хто вцілів; безпомічність і сором, що не можеш допомогти постраждалим; пекучий гнів, нестримне бажання помсти.

Наслідки травми можуть проявлятися не одразу, а з часом – у вигляді надмірної тривоги, фобій, нав'язливих спогадів і нічних жахіть, розладів харчової поведінки. Виникає відчуття безсилля, апатія, бажання зникнути, сховатися, розчинитися.

Закінчення на с. 16

Фото Reuters

Закінчення. Початок на с. 15

Важливою ознакою травматизації є тривалість переживань. Якщо навіть з часом не зменшується інтенсивність реакції, залишаються нав'язливі спогади (інтрузії), простежується емоційне оніміння, неможливість або складність говорити про побачене, уникнення тригерних ситуацій і образів, то це може бути симптомами появи травматизації, у тому числі травми свідка.

Особливості

Реакції, пов'язані з травмою свідка, відрізняються від реакцій співчуття та співпереживання. Оскільки психічна травма – це «рана», яка зачіпає глибинні шари психіки, відчуття особистої безпеки. Вона має довготривалу дію, що знаходить відображення у нашому тілі, когнітивних функціях, емоціях, і пов'язана з сильними, позамежними переживаннями. Почуттів, емоцій дуже багато, а діяти немає можливості – людина не може екологічно опрацювати ці переживання і травмується.

У Посібнику з психічних розладів «Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders» Американської психіатричної асоціації, який є найбільш популярним у світі, «травма свідка» не згадується, оскільки це є збірне, комплексне поняття. Натомість є більш загальне поняття – психотравма, яка теж не належить до переліку розладів, але вона, як і травма свідка, може бути лише підґрунтям для розвитку певного розладу. Так, знання або спостереження за травматичними подіями, що їх пережили знайомі, друзі чи родина, може сприяти виникненню ПТСР – посттравматичного стресового розладу, тобто *хронічного порушення психічного стану.*

Але важливо пам'ятати, що не в кожного, хто зустрічався з травмівним контентом чи навіть переживав травмівну подію, буде травма свідка. Дві людини, які стали свідками тієї самої ситуації, можуть мати різні реакції: когось це травмує, а когось – ні. У кожного різні психічні, біологічні та соціальні ресурси, тому й будуть різні реакції на ту саму ситуацію. Це залежить від типу нервової системи людини, рівня її стресостійкості, життєвого досвіду проживання стресових ситуацій та наявності чи відсутності підтримки і безпечного соціального оточення. Психотравма може з'явитися, коли у психіки не було ресурсу, щоб опрацювати інформацію навколо й безпечно «архівувати» її.

Тривале і перманентне переживання стресу виснажує людину як психологічно, так і фізично. Якщо в людини вже був подібний досвід, це може посилити стрес, оскільки активуються тригери. Можуть з'являтися сильні страхи, тривога, дезорієнтація і розгубленість, нічні жахіття чи загалом порушення сну, емоційне оніміння (заглиблення у свій внутрішній світ і відсторонення навіть від побутових справ, брак емоцій, обмеження контактів).

Поради щодо подолання

У більшості людей з часом ці реакції послаблюються і минають. Проте якщо виникає стан, що дуже погіршує якість життя та заважає виконувати буденні справи понад два тижні, варто звернутися до психолога або психотерапевта. Діагноз ПТСР може поставити фахівець з психічного здоров'я, якщо симптоми тривають понад місяць. За даними досліджень науковців різних країн приблизно у 10-30% осіб, які стали свідками травматичних подій, може розвинутися посттравматичний стресовий розлад. Відповідно у понад 70% його не буде. У багатьох випадках протягом цих 30 днів психіка відновлюється самостійно, вона резильєнтна, гнучка, тобто здатна відродитися після травматичних подій чи криз. При цьому повторювана стресова, травмівна ситуація може викликати і протилежні реакції, зокрема, успішне проживання стресу, якщо вже були напрацьовані ефективні стратегії відреагування негативних переживань. Більше того травмівні події можуть стати каталізаторами посттравматичного зростання особистості.

Для того, щоб знизити ймовірність появи травми свідка варто утриматись від надмірного поширення травмівного контенту. Зафіксувати трагічну подію важливо, але тиражувати не варто. Важливо сфокусуватися на тих можливостях і ресурсах, які є або з'явилися під час війни, визначити те, що може знаходитися під нашим впливом і контролем. Важливо поставити обмеження щодо перегляду травмівного контенту, від якого стає гірше.

Для того, щоб ефективніше подолати негативні емоції, можуть бути рекомендовані наступні засоби.

Корисно писати про свої почуття, переживання, рефлексії в соціальних мережах, своїх щоденниках чи блокнотах. У соцмережі можна отримати публічну підтримку під час переживань від інших людей – це дасть наснаги і усвідомлення, що ти не один в такому стані. Але публічність не для всіх є комфортною, тому можна викладати власні переживання у своєму нотатнику, закритому блозі, ще де-небудь, але спробувати викласти свій біль і переживання в текст, без самоцензури і самокритики, так, як відчувається.

Допомагальними є соціальні контакти і можливість проговорити свій біль, розділити почуття з тими, до кого є довіра, з ким спокійно і безпечно. Найчастіше, це близькі люди, однодумці, не завжди родичі. Якщо поруч немає такої стабільної і надійної людини, краще звернутися до психолога, який створить безпечний простір для опрацювання ваших переживань.

Замикаючись у собі віч-на-віч із найважчими почуттями, є ризик залишитися з ними на роки. І чим довше людина залишає себе без підтримки, тим вірогідніше зниження якості життя в майбутньому, унеможливлення переживання травми.

Корисними є практики трансформації свого болю в позитивні переживання, а саме: «Так мені нестерпно боляче за ті невинні душі, але я безмежно вдячна нашим захисникам, рятувальникам за звільнення, підтримку, захист, народу за стійкість та єдність» тощо.

Важливо підтримувати себе позитивними фактами і новинами: врятували стільки-то людей, знищено стільки-то техніки ворога, ЗСУ звільнили такі-то населені пункти, Україну підтримує увесь світ тощо. Так, це не поверне загиблих, але це дає нам впевненість, що ворог понесе відповідну кару за всі скоєні злочини.

Ефективною є трансформація свого болю в дію, регулярну і буденну, у тому числі після контакту із травмівним контентом. Спрямуйте зусилля на допомогу іншим, волонтерство, наведення порядку в своєму просторі, приготування їжі. Корисними будуть регулярні фізичні навантаження тощо.

В умовах війни турбота про своє психічне здоров'я – необхідність, а не розкіш. Прості, зрозумілі, але регулярні дії турботи про себе допоможуть пройти цей непростий воєнний час.

Лідія ТКАЧЕНКО,
провідний науковий співробітник Інституту обдарованої дитини НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Духовність особистості
як максима поглядів К.Д. Ушинського

Усвідомлення власної ідентичності, захист національних історичних і культурних надбань в умовах сьогодення спрямовують до історичних джерел, витоків української гуманітарної думки. Вивчення й зіставлення історико-педагогічного матеріалу із проблемами сучасності утворює інтелектуальне поле осмислення й переосмислення ідей, віднайдення істин, що заперечувалися, й відкидання наративів, що нав'язувалися.

Творча спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського у науковому дискурсі незалежної України, що характеризується демократизацією, гуманітаризацією, гуманістичною спрямованістю, людиноцентризмом як основою суспільних перетворень, не лише залишається національним культурним скарбом, а стає актуальною, затребуваною, такою, що дає відповіді на сучасні запити, підтверджуючи гуманістичне осердя українського національного мислетворення.

Тут ми наведемо лише ті ідеї творчості К.Д. Ушинського, що підтверджують суто гуманістичні погляди педагога на особистість і лише їй притаманну духовність.

Одразу зазначимо, що ніякі тогочасні впливи імперії, знайомства із закордонним освітнім досвідом, не могли вплинути на картину світу Костянтина Ушинського, як не можна змінити ментальність, до якої належить людина за походженням. Ментальність К.Д. Ушинського була українською, що й засвідчено в усіх його педагогічних, філософсько-освітніх, фізіолого-психологічних спостереженнях і рекомендаціях.

Відповідно до національної традиції філософствування, К.Д. Ушинський визнавав подвійну природу людини і першість віддавав духовному началу особистості. Він писав: «ми визнаємо два джерела прагнень: одне – тілесне, тобто наш рослинний організм з усіма його органічними потребами, а друге – душевне, тобто душу з її невичерпним прагненням до свідомої діяльності. Обидва ці прагнення складають одне загальне, всеохопне собою прагнення – бути і жити. Для тіла важливо бути, а для душі – жити. Існування без життя не має для душі ніякого значення»[1].

Людині, писав К.Д. Ушинський, притаманні прагнення тілесні, душевні, духовні. Він визнавав духовність лише за людиною: ці ознаки «властиві тільки душі людини і сукупність яких ми називаємо духом», «почування духовні, тобто за нашим визначенням духу … властиві тільки самій людині».

Духовність людини К.Д. Ушинський визначав як розум (самосвідомість) і волю. Він писав: «В людині до органів і процесів рослинних та тваринних приєднуються суто людські особливості: самосвідомість, або розум, і свободна воля».

Попри увагу до всіх складників освітньої діяльності, квінтесенцією К.Д. Ушинський вважав виховання, зазначаючи, що метою виховної діяльності є «виховання індивіда для нього ж самого і виховання в індивіді члена громадського організму», вбачаючи взаємний зв'язок цих обох цілей.

Оскільки К.Д. Ушинський у своїй педагогічній спадщині охоплював усі сторони навчально-виховного процесу, а також розробляв загальні питання теорії педагогіки, то в його розумінні педагогіка як наука поділялася на два відділи – суто педагогіку і дидактику. Дидактика представлялася як наука про навчання – «правила навчання взагалі» і спеціальна дидактика, «яка викладає провила навчання окремих предметів». Педагогіка як наука про виховання теж поділялася на дві частини – «основи і правила фізичного виховання» та «основи і правила розумово-морального виховання». Отже розвиток особистості за К.Д. Ушинським є всебічним – фізичним, розумовим, моральним.

Моральне почуття К.Д. Ушинський оцінював як внутрішнє почуття правди й справедливості, спеціально розробляв рекомендації для «прискорення в дитині почуття права і справедливості».

У вихованні основоположник педагогічної науки вважав необхідним насамперед виховання волі, як основи діяльності особистості. За особистістю педагог визнавав свободу волі. Ця якість має проявлятися, на думку К.Д. Ушинського, як осудність вчинків, а також «у прагненні до безмежної діяльності, в прагненні до самовдосконалення». К.Д. Ушинський не визначає межі розвитку, проте зазначає про «мірило власної досконалості». Цим мірилом для особистості, на його думку, є совість. Отже духовно-моральні характеристики особистості, за К.Д. Ушинським, є і джерелом її розвитку, і основою саморефлексії.

Основа розвитку особистості – її духовність. К.Д. Ушинський пише: «…духовне почуття, пробуджене в нас і підтримуване, працює без утоми в сфері розуму, змушуючи його шукати вияву в формі думки для почуття, що ллється з духу. Якби почуття істини не було вроджене людині, то вона ніколи не створила б творів, значення яких і досі ми не можемо виразити словами. Не з досвіду виникли вони, коли людина досі не може перекласти їх на мову досвіду».

Почуття істини, справедливості, моральності, вважає К.Д. Ушинський, притаманні особистості від народження; їх

Закінчення на с. 18

[1] **Усі цитати наведено за виданням** ***К.Д. Ушинський, Твори в 6 томах. К.: Радянська школа, 1952.***

Закінчення. Початок на с. 17

треба лише пробудити. Педагог наполягає на цьому, стверджуючи, що «торжество істини, світла, освіти, гуманності, сили моральної, сили розуму, краси, нарешті, – над неправдою, забобонами, страховищами, марновірством, породженнями пітьми, над силою фізичною, матеріальною, потворністю тощо» людина осягає одним поглядом, дивлячись на витвір істинного мистецтва, тоді як «в науці до цієї думки, глибокої, як море, світлої і радісної, як сонце, ми доходимо довгим шляхом розсудку». Отже міра закладена в самій людині.

З викладеного випливає, що розвиток особистості має відбуватися як її саморозвиток, який має починатися із самопізнання. Дійсно, К.Д. Ушинський зазначає про це. Він зауважує про «вивчення рідної мови як прямий шлях до розвитку самопізнання дитини». Пробудження самосвідомості, самопізнання відбувається в дитині тим раніше, чим швидше вона опановує свої відчуття в мові. К.Д. Ушинський наголошує: «Саме вивчення рідної мови є найвірнішим і найпрямішим шляхом до самопізнання людини. Розкриваючи дитині і юнакові багатство рідного слова, ми розкриваємо їм багатство їх власної душі, яке вони вже відчували раніше, ніж почали розуміти. Вивченням рідного слова ми вводимо дитину в дух народу, витвір його багатовікового життя, в те єдине живе джерело, з якого б'є всяка сила і всяка поезія».

Становлення особистості, вважає К.Д. Ушинський, може відбуватися лише в діяльності. І тут знову він звертається до розуміння духу, лише висловлюючи свої переконання в іншій, психолого-педагогічній термінології. «Душа потребує психічної діяльності, звідки б не йшли її завдання. Діяльність – це подолання перешкод. Де немає прагнень, нема й діяльності; але нема її також і там, де нема перешкод: тільки-но перешкоди подолані, діяльність неминуче припиняється. Та навряд чи є страшніша кара для людини, як позбавлення будь-якої діяльності», – пише педагог.

Потреба в діяльності стає найзначнішим мотивом для людини і головним фактором її життєтворення. К.Д. Ушинський зазначає: «Одним з найзвичайніших мотивів вчинків людини є шукання психічної діяльності: книги як засіб розваги, театри, … тисячі різних засобів, щоб згаяти час, не мають іншого значення, як задоволення вродженого людині прагнення до психічної діяльності. Жадоба психічної діяльності та душевна нудьга, породжувана незадоволенням цієї жадоби, становлять головну основу радостей і печалей людини, її прив'язаностей і відраз, її вірувань і її страхів, її надій і її відчаю».

Неодмінною умовою діяльності, що наразі яскраво свідчить про ментальність українця, К.Д. Ушинський вважає свободу. Він пише: «Тільки вільна діяльність робить людину щасливою, бо діяльність тільки й може бути вільною, інакше вона не буде діяльністю, а перешкодою до діяльності, рядом перешкод, об які, наче хвилі об скелі, розбиватимуться самостійні вільні прагнення людини до діяльності і, з гомоном тікаючи назад, сповнюватимуть душу глибоким, безмежним одчаєм».

Водночас педагог застерігає, що особистість має прагнути лише такої діяльності, такого розвитку, який означений метою і наповнений смислом. К.Д. Ушинський переконує образністю висловлювання: «Але якщо не діяльність, супроводжувана свободою, а сама свобода стає на перший план, то вона стає фальшивим маяком людського життя, який заводить її у вир прагнень, що з них одне наздоганяє інше й жодне не може удержатися, і людину тягне в безодню, а щоб урятуватися з неї, вона ладна вхопитися за отруту, за ніж». Відтак він робить висновок: «Отже, свобода раціональна тільки на своєму місці, тобто як підпорядкована душевній діяльності, і це підпорядкування виявляється в тому, що людина сама обмежує свою свободу для виконання своєї задушевної мети… Тому що свобода, яка прагне тільки до свободи, – порожнеча, відсутність перешкод і, отже, відсутність діяльності, відсутність життя…».

Зі смислами діяльності та свободи особистості К.Д. Ушинський пов'язує щастя людини. Щастя для педагога не абстрактне поняття, щастя також і не стан особистості, відірваний від повсякденності людського існування. Поєднуючи ці три кити існування особистості у соціумі, мудрець підсумовує: «Тільки прагнення до справи, що переходить в успішну діяльність, супроводжується і свободою, і насолодою, але супроводжується також: і неминучими обмеженнями своєї свободи та неминучими стражданнями і досягає можливого для людини щастя на землі, яке не в насолоді і не в свободі, а в ділі, в житті, в нашій душевній діяльності».

У результаті міркувань педагог приходить до висновку, що найважливішим для людини є її діяльність, в якій вона може найкраще себе проявити, яка стає її життєвим смислом. «Істотне для людини лежить в самій діяльності, в самому процесі життя, а не в супроводжуючих його відчуттях свободи, обмеження, насолоди й страждання, … істотне, отже, одне – справа життя».

Прочитання останніх тез К.Д. Ушинського нині видається правильним у такій інтерпретації, що найголовнішим для людини, для особистості є діяльність, у якій здійснювалась би творча праця й особистісна самореалізація. А витоком усього є духовність людини, що, на думку К.Д. Ушинського, містить моральність, прагнення діяльності й самодосконалості.

Березень 2023. Постаті

Олександр МІХНО,
директор Педагогічного музею України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

120 років від дня народження Наталі Забіли (1903-1985), української дитячої письменниці, педагогині

Наталя Забіла народилася 5 березня 1903 у Петербурзі в родині з великими мистецькими традиціями. Серед її предків – поет-романтик Віктор Забіла та відомий академік-скульптор Парамон Забіла (дід письменниці). Тому Наталя змалку цікавилася літературою. У 1917 майбутня письменниця разом із сім'єю переїхала в Україну, до селища Люботин, що на Харківщині.

У 1924, ще студенткою Харківського інституту народної освіти, Наталя Забіла почала друкуватися. Вона згадувала про перший опублікований вірш: «дуже наївний і недосконалий, але це вирішило мою долю, мій дальший життєвий шлях». Невдовзі вірші стали з'являтися на сторінках багатьох українських газет і журналів. А згодом вийшли друком і перші книжки.

«Для дітей треба писати так само добре, як і для дорослих, тільки трохи краще», – говорила письменниця. Її перу належить близько 200 творів для дітей – вірші, казки, оповідання, повісті, п'єси, драматичні поеми: «Ясоччина книжка» (1934), «Під ясним сонцем» (1949), «Веселим малюкам» (1959), «У широкий світ» (1960), «Стояла собі хатка» (1974) та ін. Письменниця у своїх творах вводить маленьких читачів у чарівний і таємничий світ, де поруч казка і реальність, люди й тварини, дорослі та діти.

Крім того, Наталя Забіла була редакторкою дитячого журналу «Барвінок» (1945-1947), головою комісії дитячої літератури у Спілці письменників України та входила до редколегії «Дитвидаву», чимало перекладала з французької, польської, російської та інших мов. У 1972 поетеса стала першим лавреатом премії імені Лесі Українки за п'єсу «Перший крок» та драматичну поему «Троянові діти». До того ж, письменниця є авторкою чи не найкращого в українській літературі поетичного переспіву «Слова о полку Ігоревім».

Окреме місце в житті письменниці посідала педагогіка. Маючи педагогічну освіту, Наталя Львівна певний час викладала у школі в селі Старий Люботин на Харківщині. Роки вчителювання та педагогічний досвід не минули безслідно для творчої особистості. У 1933 Наталя Забіла укладає для молодших школярів «Читанку» для другого класу, 1939 – «Читанку» для третього класу. У 1945 у видавництві «Радянська школа» виходить її «Читанка» для першого класу у співавторстві з Марією Пригарою. Ці підручники користувалися популярністю серед учителів і перевидавалися кілька разів.

Померла Наталя Забіла 6 лютого 1985 р. у Києві у віці 82 років. Похована на Байковому цвинтарі.

170 років від дня народження Григорія Цеглинського (1853-1912), українського педагога, письменника, громадського діяча

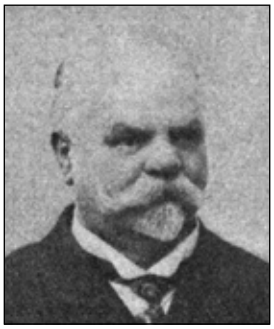

Народився Григорій Цеглинський 9 березня 1853 в Калуші. Початкову освіту отримав у Коломиї. Продовжував навчання у вищих класах Станіславської (тепер Івано-Франківськ) гімназії. Тут його учителем був відомий український лексикограф Євген Желехівський, котрий своїми уроками з української мови і літератури великою мірою причинився до розвитку зацікавлень юнака рідною словесністю. Далі студіював українську та класичну філологію на філософському факультеті Віденського університету. По його закінченні (1879) учителював в Академічній гімназії у Львові, розпочав громадську та літературну діяльність, працював у культурно-освітніх товариствах, укладав шкільні підручники для гімназії. Упродовж 1882–1888 був референтом театру «Української Бесіди» товариства «Руська бесіда» у Львові.

З 1887 до 1895 – керівник паралельних українських класів при польській гімназії у Перемишлі. З 1895, коли таких класів стало вісім, і до 1910 – директор новозаснованої Державної Української чоловічої гімназії, де сам викладав класичні мови (латинську і грецьку), а також українську мову і літературу. Викладач цієї гімназії, професор Олекса Ярема, так висловив свій погляд на педагогічну діяльність директора: «Досконалити розум, сталити характер, а в серцях своїх учнів розпалювати невгасний вогонь великої ідеї – ось програма виховної діяльности Г. Цеглинського». Згодом Григорій Цеглинський створив «Український Інститут для дівчат у Перемишлі» (1905) та «Селянську Бурсу ім. М. Шашкевича» (1907).

Діяльна особистість і непересічний організаторський хист Г. Цеглинського проявився і в різних ділянках громадсько-культурного життя Перемишля. Він був серед керівництва перемишльської філії «Просвіти», одним із організаторів місцевих фінансових і кооперативно-економічних установ – «Віра» (1894), «Українські щадниці» (ощадна каса) (1906), брав активну участь у діяльності «Народного дому» та інших товариств і громадських організацій.

Як педагог-практик і теоретик Цеглинський був добре обізнаним у проблемах тогочасного шкільництва, тому не міг не торкнутися цього питання і у своїй драматичній творчості. Глибоко занепокоєний важким становищем, він приділяв велику увагу проблемі виховання молодої української інтелігенції – освіченої, моральної і патріотично налаштованої. Вважав, що для українського руху важливим є розвиток шкільної освіти

Закінчення на с. 20

Закінчення. Початок на с. 19

для жінок і відобразив цю проблему у п'єсі «Торгівля жемчугами» (1895).

Від 1907 Г. Цеглинський жив у Відні, де був послом від Перемишля у парламенті. Помер у Відні 23 жовтня 1912. Його тіло перевезли до Перемишля і поховали на місцевому українському цвинтарі 27 жовтня 1912.

180 років від дня народження Юліна Целевича (1843–1892), українського історика, педагога

Юліан Андрійович Целевич народився 23 березня 1843 у с. Павелче Станіславського району (нині с. Павлівка Тисменицького району Івано-Франківської області) у сім'ї священника. Закінчив Станіславську гімназію (1853-1861), Львівську духовну семінарію (1861-1865), продовжив навчання у Львівському (1865) та Віденському (1866-1868) університетах. Разом з А. Вахнянином заснував у Відні перше українське студентське товариство «Січ». Закінчивши Віденський університет, склав випускні іспити за кваліфікацією філософа і екзамени на вчителя історії та географії, працював заступником учителя у 2-й державній гімназії Львова (1869).

1871 Ю. Целевич переїхав до Станіславова, де зайняв посаду вчителя гімназії, на якій працював до 1875. З 1876 – учитель історії та географії Академічної гімназії у Львові. Учитель гімназії І. Громницький подавав таку характеристику Ю.Целевичу як педагогу: «Відданий цілою душею науці, зумів світлий цей учитель і знаменитий педагог на лекціях своїх скупчувати увагу молодежі до свого предмету і будити в ній охоту до науки того предмету, так лиш рідко який і то хіба крайньо недбалий не виказував у нього поступу у науці».

Активний діяч українського національно-культурного відродження. Член Товариства «Просвіти» з початку його заснування (1868), у 1880–1884 – голова товариства, член «Рідної школи» та Українського педагогічного товариства. У березні 1892, коли Товариство імені Тараса Шевченка реорганізовувалося в наукове, обраний головою НТШ. Перший упорядник наукового видання «Записки НТШ», яке мало авторитет не лише в Галичині, але й у всій Європі.

Залишив по собі багатогранну творчу спадщину. Будучи дослідником за покликанням, він спрямував свою наукову діяльність на вивчення окремих аспектів історії Галичини та Закарпатської України в контексті загальноукраїнського історичного процесу. Серед найважливіших праць: «Дещо за поселеннє Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом» (1868), «Опришки» (1882–1891), «Облога міста Львова в р. 1672» (1883), «Історія Скиту Манявського» (1887). Автор українських підручників, зокрема «Учебника всемирної історії для вищих шкіл» (1893). До останніх днів життя працював над підручником з історії України для середніх шкіл.

Раптово помер 24 грудня 1892 на 49-му році життя. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

150 років від дня народження Едуарда Клапареда (Edouard Claparede; 1873-1940), швейцарського психолога, одного із піонерів дитячої психології, педагога

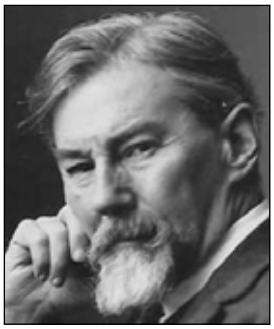

Едуард Клапаред народився 24 березня 1873 в Женеві. 1892 закінчив Університет Женеви, отримавши ступінь бакалавра, а 1897 захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. Впродовж року займався клінічною та експериментальною роботою в госпіталі Сальпетрієр у Парижі. Після студіювання природничих наук і медицини присвятив себе психології, яку вивчав у Теодора Флурнуа.

У 1901 Е. Клапаред і Т. Флурнуа заснували журнал «Психологічний архів» («Archives de Psychologie»), редактором якого Е. Клапаред залишався до кінця життя. Клапаред зробив вагомий внесок у міжнародне співробітництво психологів завдяки діяльності Міжнародного психологічного конгресу. У 1908 він брав участь у першому Міжнародному психоаналітичному конгресі в Зальцбурзі, а в 1912 особисто познайомився із Зиґмундом Фройдом.

У 1912 Е. Клапаред заснував Інститут Руссо, задуманий ним як центр інноваційних досліджень і практичних розробок у сфері освіти. Вчений займався проблемами експериментальної психології (особливо проблемами сну), клінічною неврологією, зоопсихологією; згодом зосередився на проблемах психічного розвитку дитини. Найвідоміша праця Е. Клапареда «Психологія дитини та експериментальна педагогіка» (1905) була перекладена десятьма мовами. Він запропонував розділити дитячу психологію на прикладну і теоретичну, вважаючи, що в них різне коло проблем. Завданням теоретичної дитячої психології вчений вважав дослідження законів психічного життя та етапів психічного розвитку дітей, а прикладну дитячу психологію поділяв на психогностику і психотехніку. Психогностика мала на меті діагностику, вимірювання психічного розвитку дітей, а психотехніка була спрямована на розроблення методів навчання і виховання.

Вважаючи, що психічний розвиток не потребує додаткових стимулів чи чинників, які б його підштовхували, Е. Клапаред розвивав ідею про саморозвиток, саморозгортання тих задатків, що існують у дитини вже при народженні. Механізмами цього саморозвитку є гра та наслідування. Дослідник (як пізніше і його учень Жан Піаже) фактично ототожнював розвиток мислення з психічним розвитком, а тому критерієм поділу дитинства на періоди для нього слугував перехід від одного виду мислення до іншого.

Мета освітньої концепції Клапареда – «поставити дитину в центр навчальних програм і методів викладання». Вчений наголошував: «...нам потрібні методи й програми, що обертаються навколо дитини, а не дитина, що абияк обертається навколо програм, складених без урахування її потреб та інтересів».

Помер Едуард Клапаред 29 вересня 1940 в Женеві.

Алла КОЛУПАЄВА,
головний науковий співробітник Інституту спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

ВІД СЕГРЕГАЦІЇ ДО ІНКЛЮЗІЇ

Психолого-педагогічна допомога дітям з особливими освітніми потребами в Україні

Зміни в наданні психолого-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами (ООП), починаючи від 30-х років XX сторіччя і до наших часів, демонструють якісний поступальний розвиток не лише української освіти, а й нашої країни в цілому на тлі формування громадянського суспільства, яке нині відвойовує нашу державність в кровопролитній війні з країною-агресором. Саме розбудова громадянського суспільства за часів незалежності в Україні є соціально-політичним підґрунтям створення сучасної системи психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП, оскільки базується на основі впровадження соціально-освітньої інклюзії, імперативом якої є рівноправність, визнання різноманіття людської спільноти, задоволення освітньо-соціальних потреб кожного громадянина, незважаючи на особливості психофізичного розвитку, етнічне походження, релігійні, мовні уподобання й ін.

Безпосередня участь у розбудові національної інклюзивної освітньої системи, з моменту експериментальних нововведень до законодавчого затвердження впродовж двох останніх десятиліть, дозволила визначити основні етапні трансформаційні її зміни. Окреслимо їх з еволюційно-методологічних позицій з урахуванням того, що розвиток системи психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП є складником заперечення освіти тоталітарної держави, де ізоляція, сегрегація та дискримінація були основними ознаками не тільки їхнього навчання, а й в цілому їхнього соціального життя.

Успадок незалежній Україні залишалася сегрегована система інтернатних спеціальних закладів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Середовище загальноосвітнього простору для них було практично недоступним, що часто призводило до повної соціальної ізоляції. Осередками, які визначали освітній маршрут дитини з порушеннями психофізичного розвитку на основі нозологічного принципу, були так звані медико-педагогічні комісії (МПК). Ці осередки, працюючи на громадських засадах, підтверджували медичний діагноз та визначали тип спеціального навчального закладу, де повинні були здобувати освіту такі діти. До складу комісій входили дитячі лікарі та вчителі-дефектологи, які були представниками спеціальних шкіл та бенефіціарами цих закладів, а МПК виконували лише одну – селекційно-діагностичну, функцію.

Дещо пізніше до складу медико-педагогічних комісій стали входити психологи, однак, відсутність уніфікованого діагностичного інструментарію, невідповідні методичні засоби, відсутність сучасних психолого-діагностичних методик, а під час діагностичного вивчення превалювання медичних показників у визначенні психофізичного стану дитини призводили на практиці до численних помилок. Окрім того, батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку відмовлялися від направлення дітей до психолого-медико-педагогічних комісій (ПМПК), не погоджуючись з навчанням дітей у спеціальному інтернатному закладі, який почасти знаходився в іншому регіоні, досить далеко від місця проживання сім'ї.

І навіть після обрання Україною незалежного шляху розвитку впродовж десяти років (з 1992 по 2002 рік) ПМПК залишались осередками діагностування й селекції. Кожна з таких комісій, які у той період були перейменовані в психолого-медико-педагогічні консультації, мали обслуговувати 120 ***тис*** дітей, однак про надання психолого-педагогічної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку та їхнім сім'ям не йшлося.

У цей час було затверджено низку освітніх законів України, які засвідчили право вибору батьками навчального закладу для своїх дітей, і розпочалося стихійне інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку до закладів масового типу. Нещадна критика батьків щодо сегрегації їхніх дітей та вимоги щодо розбудови інклюзивного середовища, розвиток в Україні шкільних психологічних служб змушували реформувати й діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій.

Однією з найбільш радикальних змін в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій у цей період було прагнення відходу від медичного діагнозу та медичних шифрів згідно з Міжнародною класифікацією хвороб й намагання проводити консультування дитини з психолого-педагогічних позицій.

На практиці обстеження кожної дитини було короткотривалим, базувалось не на об'єктивно одержаних показниках, а на даних її медичних документів, педагогічній характеристиці, навчальних показниках тощо. Окрім цього, інформація та побажання батьків щодо освітнього маршруту своєї дитини практично до уваги не бралися, на одному засіданні розглядалися справи 30-60 дітей. Фахівцями ПМПК консультативна робота та корекційно-розвивальні заняття з дітьми фактично не проводилися.

У той же час в українській системі освіти стихійне інтегрування дітей з порушеннями починає унормовуватися першими законодавчими актами щодо інклюзивного навчання. У 2010-му в законі «Про світу» затверджено початок впровадження інклюзивного навчання. За десятирічним етапом досить успішної експериментальної роботи, в якій брали безпосередню участь учені Інституту спеціальної педагогіки, з вивченням зарубіжного досвіду, проведенням наукових розвідок й опрацюванням вітчизняних моделей освітньої інклюзії, на тлі ратифікації Україною міжнародної Декларації «Про права осіб з інвалідністю», створюються й стрімко збільшуються класи з інклюзивним навчанням, де перебувають діти нормотипові, з порушеннями, інвалідністю, з різними особливими потребами.

Активізація діяльності практичних психологів, науковців, зокрема Українського центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України, фахівці якого входили до складу Центральної психолого-медико-педагогічної консультації та опікувались розбудовою психолого-педагогічних служб в Україні, призводить до зростання кількості та значущості діяльності ПМПК (обласних,

районних, міських). Дещо розширюються та удосконалюються функції ПМПК з виявлення та обліку дітей, психолого-педагогічного вивчення, проведення консультацій, складанні Індивідуального навчального плану для дитини з інвалідністю тощо.

Значно збільшується й упорядковується їхня кількість в Україні: у 2012-2013 н. р. функціонувало 618 психолого-медико-педагогічних консультацій, значна частина з яких на громадських засадах (27 обласних та 591 районні та міські консультації). Виявлено серед майже 8 ***млн*** дітей 890 ***тис*** (11%) дітей з особливостями психофізичного розвитку. Однак лише 118.999 (1,5%) дітей мали змогу одержати консультативну допомогу.

Передусім це пояснюється наступним: консультативна психолого-педагогічна робота з дітьми та їхніми батьками не були першочерговою діяльністю цих служб, натомість пріоритетом було виявлення та облік дітей з порушеннями психофізичного розвитку, визначення програми їхнього навчання в спеціальних чи інклюзивних класах. На додаток, брак кваліфікованих фахівців, коштів на придбання сучасного діагностичного інструментарію, відсутність системи підвищення фахового рівня спеціалістів ПМПК призводили до використання застарілих психолого-педагогічних методик. Головне, сповідування медичного підходу не дозволяло цим установам повною мірою стати провідними структурними складниками української освіти.

Розбудовою сучасної системної психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП це було назвати складно ще й тому, що відсутність фінансового механізму «гроші за дитиною» гальмувала процес одержання психолого-педагогічних послуг дітьми з ООП, незалежно від спеціальної чи інклюзивної форм навчання.

Зміна методологічної освітньої парадигми з дефектологічної на інклюзивну зрушило справу. Визнання обов'язковості надання спеціальної психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП, у яких би закладах вони не перебували, започаткування нових напрямів освітньої діяльності, зокрема педагогічного асистування, соціального супроводу дітей в інклюзії, а також окреслення суб'єктності їхніх родин у цьому процесі; поширене несприйняття освітньої й соціальної сегрегації громадкістю та затвердження, в період 2011-2017 рр, понад 20 нормативно-правових актів стосовно інклюзивної освіти і, головне нового закону «Про освіту», спричинили необхідність повної трансформації надання системної психолого-педагогічної допомоги.

Ці трансформаційні зміни в надані психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП розпочалися зі створення нових освітніх осередків – інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), що стали осердям інклюзивного навчання. Організаційно-методичні засади функціонування ІРЦ опрацьовано вченими у процесі широкомасштабної екпериментальної діяльності з розбудови інклюзивного освітнього середовища на тлі нового освітнього законодавства та нормативно-правового забезпечення, з визначенням нових теоретико-методологічних позицій згідно затвердженої в Україні «Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків», що є підгрунтям повноцінного інтегрування дітей з ООП у соціально-освітнє середовище.

Сприяло активному розгортанню мережі ІРЦ в Україні затвердження Кабінетом Міністрів у 2017 році фінансового принципу «гроші за дитиною», за яким державна освітня субвенція спрямовується безпосередньо на надання психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП, які здобувають освіту в інклюзивному середовищі. Механізм фінансового забезпечення навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних умовах було затверджено Постановою КМ України («Про затвердження «Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» (від 14 лютого 2017 р. за № 88).

Інклюзивно-ресурсні центри розпочали своє функціонування як юридично незалежні освітні установи, засновниками яких є район, місто, територіальна громада; створюються з розрахунку один ІРЦ на 7 ***тис*** дітей у районі, 12 ***тис*** – у місті, з постійним затвердженим складом (директор, психолог, реабілітолог, логопед, спеціальний педагог) та за потреби можливістю залучення інших фахівців. На фахівців ІРЦ покладалися не селекційні функції відбору дітей за психофізичними показниками, а надання їм підтримки та супроводу у процесі навчання. Юридична незалежність цих освітніх осередків забезпечує уникнення відомчих претензій з боку управлінських структур.

Було визначено коло основних завдань, що мали виконувати ці спеціалісти, а саме:

- здійснення комплексного психолого-педагогічного оцінювання розвитку дитини;
- виявлення наявності у дитини особливих освітніх потреб;
- розроблення рекомендацій щодо організації інклюзивного навчання;
- забезпечення надання психолого-педагогічної допомоги дитині з відповідним моніторингом та супроводом в процесі навчання на основі командного підходу;
- фасилітація в наданні методичної допомоги педагогічним працівникам та батькам й ін.

Зважаючи на нові методологічно-методичні та організаційні позиції, що закладалися в основу діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, як осередків психолого-педагогічної допомоги та супроводу дітей з ООП та їхніх родин, було розроблено та поширено методичні матеріали, що стали настановчими при створенні та організації командної роботи фахівців ІРЦ.

Так, у розроблених нами матеріалах на основі використання базових дескриптів «Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків» окреслено нові позиції проведення комплексного обстеження, визначаються сильні й слабкі сторони розвитку дитини, зважаючи не на нозологічні ускладнення, що були основними показниками при обстеженні фахівцями ПМПК, а на стан когнітивної, емоційно-вольової, мовленнєво-комунікативної, фізичної сфер, зокрема стану загальних моторних функцій, відповідності віковим нормам, розвитку дрібної моторики, просторового, динамічного, конструктивного та кінестетичного праксису, рухової активності та саморегуляції тощо. Комплексному оцінюванню підлягає також і стан освітньої діяльності дитини (сформованості предметних компетенцій, а також знань, умінь, навичок, які відповідають віковій нормі у дошкільників).

При комплексному обстеженні дітей з інвалідністю використовується інформація про стан здоров'я та результати медичної діагностики вузькопрофільних спеціалістів, особливо важливі ці показники при обстеженні дитини зі складними органічними ураженнями. До комплексного оцінювання в ІРЦ долучають медичних і працівників центрів соціального захисту та ін. Головна мета оцінювання розвитку полягає у визначенні потреб дитини і планування стратегії її підтримки в освітньому просторі у спеціальних чи інклюзивних умовах, розроблення за потреби індивідуальної програми розвитку, за якою їй надаються різноманітні освітні послуги.

Комплексне оцінювання передбачає використання діагностичного інструментарію, що має високу валідність. Вперше в Україні для державних освітніх установ

було придбано сучасні методики WISC-IV, LEITER-3, CONNERS-3, PEP-3, CASD. Використання цих методик дає змогу визначати інтелектуальні здібності та нахили, когнітивні здатності, психоемоційні особливості, поведінкові розлади тощо, і на цій основі розробляти програми психолого-педагогічного супроводу та підтримки дитини з ООП.

За результатами комплексного оцінювання визначається категорія освітніх потреб: інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, освітні, соціоадаптаційні. Визначають п'ять ступенів проявів цих труднощів – від незначних до найтяжчих і, відповідно – п'ять рівнів підтримки. На основі визначеного рівня підтримки складається індивідуальна програма розвитку й проводиться освітня діяльність, що передбачає надання психолого-педагогічних послуг командою фахівців, створення відповідних умов в закладі освіти з інклюзивним середовищем, облаштування робочого місця, використання спеціального обладнання тощо. Варто зазначити, що окремі аспекти діяльності ІРЦ є абсолютно новими для освіти дітей з особливими потребами й, безумовно, потребують копіткого тривалого відлагодження.

З 2017 по 2021 роки в Україні було створено понад 627 Інклюзивно- ресурсних центрів із забезпеченням різним технологічним обладнанням, новітніми методиками, використання яких потребувало навчання фахівців на основі нової методологічної парадигми розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Досить багато різноаспектних проблем вирішувалося й планувалося вирішити. Однак, нині повноцінно функціонують Інклюзивно-ресурсні центри в регіонах, де не було активних бойових дій, та починають відновлювати свою діяльність й на звільнених територіях. Наразі значні матеріально-фінансові, кадрові втрати вплинули негативно на освітню ситуацію, зокрема й надання психолого-педагогічної допомоги фахівцями ІРЦ. Втім, суттєве зростання кількості українських дітей, які потребують психолого-педагогічної підтримки, потребують й активізації наших професійних зусиль і, головне, подолання дискримінаційного ставлення до них.

Війна, яка прийшла на українську землю, дещо змінила наші професійні плани, однак укріпила віру й намагання продовжувати розбудову освіти в Україні, зокрема її суттєвої складової – психолого-педагогічної допомоги дітям з особливими потребами.

«Павлиська середня школа» Василя Сухомлинського: *сучасне прочитання педагогами Австралії*

У жовтні 2022 року в журналі «Independence» («Незалежність»), друкованому органі Асоціації директорів приватних шкіл (Австралія), вийшла стаття австралійського науковця ***Алана Кокеріла*** «Педагогічний спадок В.О. Сухомлинського». Алан Кокеріл – дослідник Університету Монаша (Monach University), відомий як учений, який багато років присвятив не лише вивченню творів українського педагога, а й їх перекладу англійською мовою. У 2021 році вийшов його переклад книги В. Сухомлинського «Павлиська середня школа» (1969) під назвою «Наша школа в Павлиші. Холістичний підхід до освіти» («Our School in Pavlysh: A Holistic Approach to education»). Саме презентації цієї праці й присвячено його статтю в журналі «Independence». У ній автор розкриває своє розуміння підходів В. Сухомлинського – комплексний підхід до здоров'я і самопочуття школярів, наставництво і професійне зростання вчителів, формування цінностей, екологічне виховання. Також автор наголошує, що школа була невід'ємною частиною місцевої спільноти: «Його школа не була ізольована від громади, а була інтегрована з нею багатьма зв'язками. Й багато в чому її успіх напряму залежав від цього взаємопроникнення».

Стаття А. Кокеріла має кілька підрозділів. Спершу автор коротко висвітлює постать і діяльність педагога та стверджує, що книга «Наша школа в Павлиші» загалом «показує нам, як школа під керівництвом директора, завдячуючи спільним зусиллям колективу вчителів, батьків та учнів, перетворилась на живу навчальну спільноту».

У наступному підрозділі – «Холістичний підхід Сухомлинського» – А. Кокеріл описує першочерговий серед інших перелічених ним й безсумнівно актуальний і нині підхід – піклування про здоров'я дітей, їх загартування через створення позитивного емоційного фону в школі, емпатію, наповнення життєвого простору дитини різними видами пізнавальної та художньо-творчої діяльності, залучення до цього багатоаспектного процесу вчителів, учнів, батьків, членів громади. Дослідник розкриває шляхи, запроваджені українським педагогом для реалізації цієї мети – це, зокрема, діяльність школи для батьків, у межах якої педагоги наголошували передусім на фізичному розвитку школярів, загартуванні відповідно до їхніх вікових та індивідуальних показників.

Під наступним підзаголовком – «Підбір та розвиток персоналу» – розкрито описану в книзі «Наша школа в Павлиші» методику роботи з управлінцями й учителями. Тут А. Кокеріл наголошує, що директор школи, завідувач навчальною частиною й насамперед учитель відіграють надзвичайну, вирішальну роль у розвитку школярів, їхніх інтелектуальних та фізичних схильностей, цінностей та вподобань.

У наступному підрозділі – «Позашкільна програма», йдеться про позакласну й позашкільну роботу, організовану в Павлиській школі (додаткові заняття, гуртки, клуби) де дітям пропоновано різні види діяльності – від догляду за

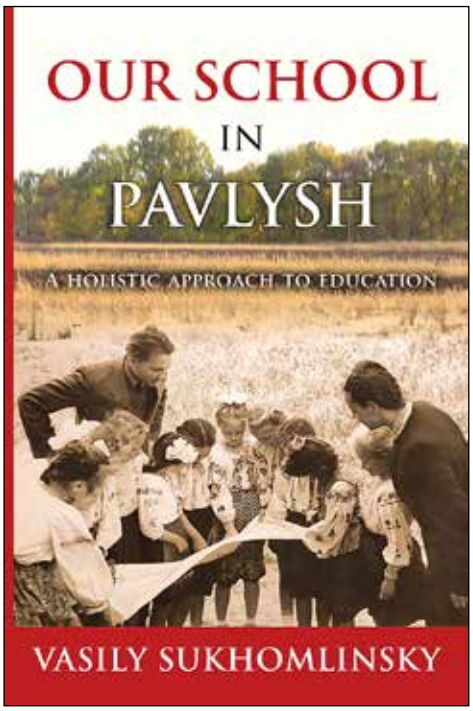

тваринами до ознайомлення з драматичними творами, музикою, історією. Головною їх метою був подальший поглиблений розвиток особистісних здатностей та схильностей кожного учня, розвиток у дітей самостійності мислення, особистісного незалежного вибору роду і напряму своєї майбутньої професійної діяльності.

Алан Кокеріл виділяє в окремий підрозділ «Шкільне середовище», наголошуючи, що В. Сухомлинський надавав цьому великого значення, включивши такий розділ одним з перших у свою книгу «Павлиська середня школа». Австралійський вчений зокрема підкреслює, що включення до холістичного підходу шкільного середовища, тобто того, що кожного дня оточує дитину в її повсякденні, є потужним освітнім і виховним інструментом і вважає,

Закінчення на с. 24

«Павлиська середня школа» Василя Сухомлинського: *сучасне прочитання педагогами Австралії*

Закінчення. Початок на с. 23

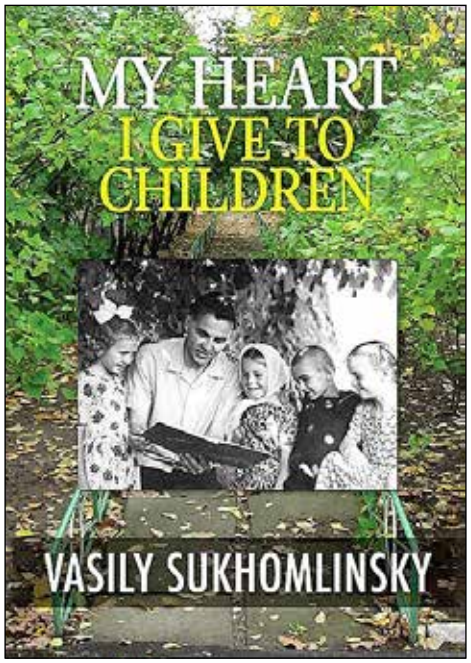

що це доведено досвідом та результатами педагогічного експерименту школи в Павлиші.

Автор закінчує статтю підрозділом «Актуальність», де стверджує, що понад 50 років з часу виходу книга «Павлиська середня школа» продовжує бути актуальною і корисною для педагогів. Він відзначає, що холістичний підхід українського педагога до організації освітнього процесу відповідає найбільш прогресивним сучасним практикам.

Статтю А. Кокеріла в «Independence» доповнено рецензією на книгу «Наша школа в Павлиші. Холістичний підхід до освіти» доктора Теренса Ловата (Lovatetal., 2022), почесного професора Університету Ньюкасла (Австралія), колишнього президента Австралійської ради деканів освіти. Т. Ловат так говорить про В. Сухомлинського: «Він увібрав у себе великі істини, отримані в минулому, і передбачив новаторські відкриття, які ще попереду».

У рецензії професор вдається до історико-педагогічного екскурсу й стверджує, що ще Піфагор (за твердженням Антісфена, учня Сократа) наголошував, що освіта має дві головні цілі: перша – благополуччя дитини, друга – розвиток образного мислення. Обидві мають бути пріоритетом учителя для ефективного освітнього процесу. Задля підкріплення цієї тези Т. Ловат покликається на ідеї Піфагора та середньовічного перського філософа Аль-Газалі про те, що доброта та поштовх до розвитку образного мислення є запорукою емоційного комфорту учнів та інтелектуальної гостроти для успішного навчання. Й ідеї цих мислителів не канули в Лету. Повертаючись В. Сухомлинського, Т. Ловат пише: «Замкнений у радянській освітній доктрині та відповідній освітній системі, він почасти був змушений «виступати проти того, у що вірив». До кінця життя В. Сухомлинського звинувачували в «абстрактному гуманізмі». Його серце зовсім «не належало державі» – зауважує професор, покликаючись на книгу «Серце віддаю дітям» («My Heart I Gave to Children» у перекладі А. Кокеріла (Sukhomlinsky, 2016), оприлюднену кілька років тому. Переклад книги «Павлиська середня школа», що розкриває перед учителями й управлінцями холістичний підхід до роботи зі школярами, стверджує Т. Ловат, є своєрідним продовженням ознайомлення англомовних читачів з ідеями В. Сухомлинського. Обидві книги, на думку Т. Ловата, важливі для розуміння підходів українського педагога, бо саме в них було узагальнено 22-річний експеримент, який він проводив у своїй школі.

Відомо, що А. Кокеріл має намір продовжити переклад праць В. Сухомлинського, нині він працює над перекладом книги «Василь Сухомлинський. Я розкажу вам казку. Філософія для дітей» (2018). Побажаємо йому успіхів!

Переклади А. Кокеріла творів В. Сухомлинського «Павлиська середня школа» та «Серце віддаю дітям» англійською мовою доступні у фонді та віртуальному читальному залі Фонду В.О. Сухомлинського ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського https://dnpb.gov.ua.

Леся СУХОМЛИНСЬКА,
науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України оголошує конкурс на заміщення вакантних посад

- ***провідного наукового співробітника*** відділу андрагогіки;
- ***провідного наукового співробітника*** відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих;
- ***старшого наукового співробітника*** відділу андрагогіки (3 посади);
- ***старшого наукового співробітника*** відділу психології праці (2 посади);
- ***молодшого наукового співробітника*** відділу змісту і технологій педагогічної освіти;
- ***молодшого наукового співробітника*** відділу психології праці.

Кваліфікаційні вимоги (наукові ступені) для заміщення посад:
провідного наукового співробітника – доктор наук або доктор філософії (кандидат наук);
старшого наукового співробітника – доктор наук або доктор філософії (кандидата наук);
молодшого наукового співробітника –доктор філософії (кандидат наук) або вища освіта другого (магістерського) рівня.

Документи, необхідні для участі в конкурсі:

- ► письмова заява про участь у конкурсі;
- ► копія документа, що посвідчує особу;
- ► заповнена особова картка (встановленого зразка);
- ► автобіографія;
- ► копія трудової книжки (за наявності);
- ► копії документів про вищу освіту,підвищення кваліфікації, присудження наукового ступеня, присвоєння вченого звання, військового квитка (для військовослужбовців або військовозобов'язаних);
- ► перелік наукових праць, опублікованих вподовж останніх п'яти років у вітчизняних та/або іноземних (міжнародних) рецензованих фахових виданнях;
- ► письмова згода на обробку персональних даних.

Копії зазначених документів (окрім копії паспорта) претендент засвідчує за основним місцем роботи або нотаріально.

Заяви та документи на участь у конкурсі подавати протягом 30 календарних днів з дати опублікування оголошення за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, кім. 614, e-mail: ipood2008@ukr.net.

Довідки за телефонами: 468-33-92, 467-04-99 (Бовкун Оксана Володимирівна – завідувач відділу кадрів).

Освіта і суспільство Всеукраїнська газета ОіС

Засновник та видавець Громадська організація «Освіта і суспільство». Передплатний інекс 76016.
Свідоцтво: КВ № 23255-13095Р. Адреса: 03148, м. Київ, вул. Петра Курінного, 2-А, тел. (067) 49-111-39.
Головний редактор *Лідія Ткаченко.* E-mail: osvitaisuspilstvo@gmail.com.
Друк ФОП Просяннікова О.В., 21027, а/с 8825, вул. Немирівське шосе, 62а. Тел.: 0 (800) 33-00-90
Наклад 1000 екз. Замовлення № 2579. Підписано до друку 31.03.2023. Ціна договірна.
Усі права видавця захищено. Передрук матеріалів можливий за письмового погодження з редакцією.
Редакція не рецензує і не повертає рукописів. Редакція залишає за собою право на коректування і внесення змін у надісланий матеріал. За достовірність відповідає автор.